

Avhandlingsrecensioner

Konflikt og konsensus i kommunen

Niels Clemmesen: *Konflikt og konsensus i kommunen. Det landkommunale selvstyre i Danmark i det 19. Århundrede*. Köpenhamn: Museum Tusulanums Forlag, 2011. 321 s. ISBN 978 87 635 3610 3, inb.

Niels Clemmesen disputerade för den danska filosofiska doktorsgraden i ämnet historia vid Köpenhamns universitet den 18 mars 2011. Avhandlingen är en mycket vacker bok! Omslaget visar några sockenkartor från 1830-talet i brun färg som fångar deras ålder, mot dessa framhävs modernt utformade stråk som anger författare, titel och förlag på nutidstypiska starka färger. Titeln anger ett spännande och viktigt område: *Konflikt og konsensus i kommunen. Det landkommunale selvstyre i Danmark i det 19. Århundrede*. Det föreligger ett kongenialt samspel mellan omslag och bokens innehåll. Det som titeln anger, är också angeläget idag. I början av 2000-talet utgör det lokala styret och den lokala nivån ett mycket viktigt led i flera av de nordvästeuropeiska staterna. I det lokala utövas mycket av den verksamhet som är förknippad med ett lands gemensamma välfärdsinrättningar. Själva välfärdsbegreppet kan kopplas samman med den lokala nivån. Men här har utvecklingen skilt sig mellan Danmark och Sverige. I Sverige har under de senaste årtiondena lagts mer uppgifter på det lokala självstyret, som har bevarat rätten att ta ut skatter. I Danmark har under de senaste årtiondena skett en re-centralisering med ökad statlig styrning och inskränkning av skatterätten.

Titeln på en nyutkommen antologi beskriver Danmark med orden "Between local democracy and implementing agency of the Welfare State", vilket är talande för vilka frågor det kommunala självstyret idag ställs inför. Den lokala nivån har också kommit att ses som viktig för demokratin; för medborgerligt deltagande och engagemang tänks ofta kommunen vara central. Tanken är enkel och tydlig: det är i de lokala sammanhangen vi som medborgare kan utöva ett direkt inflytande. Den kan iakttas under den senaste tjuoårsperioden i till exempel Storbritannien, Frank-

rike och Tyskland. Det finns efter 1990 en slags trend mot att söka skapa möjligheter till större lokalt engagemang.

Allt detta är kopplat till idén om ett lokalt självstyre och till att det kommunala självstyret är institutionaliserat.

Niels Clemmensens avhandling går tillbaka i tiden. Den söker närogt utröna det lokala självstyrets och det lokala engagemangets begynnelse. Det är en början som kan upplevas ligga långt borta från dagens effektiva kommunala administration i ett modernt samhälle. Men den början som skildras kan också upplevas helt nära med frågor som liknar våra, som att hålla kostnaderna nere eller olika intressens strider om att vinna företräde i kommunerna.

Clemmensens är idag långt ifrån ensam att rikta vetenskapliga undersökningar mot det lokala. Här finns ett vetenskapligt fält som har sett ett uppsving under de senaste två årtiondena. Regionen och kommunen har uppmärksamats i många olika dimensioner. Senast har staden ägnats stora forskningssatsningar. Därmed inte sagt att det är ett nytt forskningsfält. Sociologer och socialantropologer har tittat på lokalsamhällen sedan mellankrigstiden. Statsvetare har ägnat sig åt det lokala självstyret sedan 1960-talet. Men det finns i vår tid ett förnyat forskningsintresse för frågorna om lokalsamhället. Främst historiker, men även en del samhällsforskare, har uppmärksammat det lokala medborgarskapets historia, med studier av traditioner i bondesamhället, i övergången till moderna samhället och därefter. Den lokala demokratins historiska arv har här belysts.

Clemmensens avhandling undersöker lokalsamhället med historikerns blick. Historiker har sett olika på det kommunala självstyret, där en vattendelare har varit uppfattningen om dess modernitet. Är det ett modernt påfund? Är det något som går tillbaka på äldre bygemenskaper, socknar eller gamla germaniska samhällsordningar, som det kan hävdas i den tyska litteraturen? För modernisterna hänger det kommunala självstyret samman med den moderna staten. För traditionalisterna är det snarare hävdvunnen sed. Den histo-

riska forskningens nuvarande ståndpunkt kan studeras hos Peter Aronsson, som spelar en viktig roll i Clemmensens avhandling för att förklara skeenden. Aronsson framhåller det intrikata med både kontinuitet och förnyelse i de förändringar som äger rum. Men medan Aronsson med det svenska fallet som bakgrund talar om kontinuiteten mellan det moderna kommunala självstyret och den gamla sockenstämma som ”en mötesplats för interaktion mellan skilda sociala grupper i lokalsamhället och mellan lokalsamhället och centralmakten”, betonar Clemmensen att i det danska fallet fanns inte en sådan tradition av lokala organ, utan det kommunala självstyrets introducering innebar på ett tydligare sätt en nyhet i lokalsamhället. I båda fallen bar dock utvecklingen fram mot att det skapades politiska fora och politisk offentlighet i lokalsamhället som hanterade konflikter. Moderniteten spelade en väsentlig roll också i det svenska kommunala självstyrets inrättande.

Här menar jag att skillnaderna inte bör överdrivas mellan Danmark och Sverige. De värden som det kommunala självstyret framhåller är effektivitet, legitimitet, demokrati och medborgarskap. De är alla relaterade till kommunernas roll inom den moderna nationalstatens ramar.

Titeln på Clemmensens avhandling ”Konflikt of consensus i kommunen” kunde man förstå som att författaren vill ta fasta på det kommunala självstyrets begynnelse i övergång mellan det traditionella och det moderna. Så att ordet konflikt pekar mot det moderna samhällets politik och politiska offentlighet, medan consensus skulle syfta på det traditionella. Men Clemmensens poäng är snarare att konflikt och consensus hör hemma både i det traditionella och det moderna samhället. Båda är närvarande i den etablering av ett institutionellt kommunalt självstyre som Clemmensen redogör för. I den kommunala praktiken lever äldre former av konflikthantering kvar.

Det är alltså olika former av konflikt och consensus som avhandlingen vill studera i form av en fallstudie. Avhandlingens undertitel låter oss veta att det är det landkommunala styret i Danmark under det förförda århundradet som skall undersökas.

Man kan undra över vad det kommunala självstyre som inrättades var för någonting. Som institution hänger det samman med hur statsmakten stärktes och centraliserades från senare delen av 1700-talet i Europa, samtli-

digt som styrelseskicken i växande grad måste kunna åberopa stöd från folket. Staten blev en nationalstat vars styre gavs legitimitet då det vilade på nationens medborgare. Tidens avgörande frågor rörde hur styret skulle se ut, hur det skulle vara organiserat och inte minst med vilket folkligt stöd det kunde utöva sin makt. Idén om lokalt och kommunalt självstyre var ett svar på dessa frågor och hörde på ett självklart sätt – om än ofta negligerat i historieskrivningen – till den europeiska diskussionens dagordning under 1800-talet. I Frankrike föreslogs lokal offentlig förvaltning med något mått av självstyre redan före revolutionen bland fysiokraterna, likadant i England, och därefter i Tyskland från år 1800. Under några årtionden inrättades institutioner för kommunalt självstyre som stadfästes genom lagstiftningar: Frankrike 1790, Preussen 1808, Nederländerna 1824. 1830-talet såg en våg av lagstiftningar. Frankrike och Nederländerna reviderade sin lagar. Storbritannien antog Municipal Corporations Act. Belgiska konstitutionen föreskrev lokalt självstyre och den unga staten fick en särskild kommunallag. Lagar instiftades i Danmark och Norge, de schweiziska kantonerna och flera tyska stater. De lokala organen var en avsöndring från statsmakten. Tanken var att saker och ting utfördes mer effektivt på lokal nivå och till lokalbefolkningens belåtenhet. Viktigt var att ständsprinciper vid val till lokala styrelseorgan fick träda tillbaka. De gamla makterna fick göra på sig.

De idéer och värden som knöts till det kommunala självstyret kan illustreras genom att hänvisa till dess två viktigaste idégivare under första hälften av 1800-talet. Hos Karl von Stein finns en europeisk idé om att styra på avstånd, till förmån för effektivitet, lägre kostnader och legitimitet. Det framgår tydligt då han yttrar sig om vad som händer om det inte etableras lokalt självstyre. Då dödar man ”allmänandan [...] därigenom att man avlägsnar egendomsinnehavarna från allt deltagande i förvaltningen, man mångfaldigar ämbetsmannaposterna och fördyrar förvaltningskostnaderna, eftersom man nu måste bestämma lönerna efter behov och ställning hos ämbetsmännen, som bara önskar leva på sin avlöning” (1808, Freiherr vom Stein: *Briefe und amtliche Schriften III/I*, 1959). Några årtionden senare hos Alexis de Toqueville framhävs medborgaranda och deltagande. Det är åter en idé som finns över stora delar av Europa om kom-

munen som den plats där medborgarna själva fattar beslut om sina gemensamma angelägenheter. ”Sålunda kännes det kommunala lifvet på ett eller annat sätt i varje ögonblick; det yppar sig dagligen genom uppfyllandet af en pligt eller utöfvandet af en rättighet. Detta politiska lif gifver samhället en oupphörlig, men lugn, rörlighet, som lifvar utan att förvirra.” (1835, *Folkväldet i Amerika*, på svenska 1839)

Hos dessa två möter två väsentliga modeller för vad detta kommunala självstyre är. Hos Stein finns statsperspektivet, där kommunerna ses som statens förlängning. Hos Toqueville finns nerifrånperspektivet, där kommunerna uppfattas som själva början för det politiska livet.

Frågan som då kan ställas är om självstyret är en arena för aktivt medborgarskap och lokalt självbestämmande, eller ett sätt för statsmakten att styra, ett slags verktyg för centralstaten. Vad visar det fall som den här avhandlingen behandlar? Å ena sidan har vi de besuttna som kan behålla privilegier och hålla en oväckkommen nationell politisk agenda borta tack vare det kommunala självstyret, liksom det visas på mobilisering bland lokala grupper för att bättre hävda sig. Men å den andra sidan är det svårt att bortse från den danska centralmaktens starka ställning.

Till de allmänna övervägandena för avhandlingen kan en kort notering göras som rör titeln. Den är lite missvisande, ty avhandlingen handlar om ett par exempel hämtade från Danmark. Nog speglas det lilla mot nationella beslut och statsmakten, men det räcker inte för att vara en bild av det danska självstyret.

Det första två kapitlen presenterar de omedelbara förutsättningarna och miljöerna, först det landkommunala självstyrets genomförande och institutioner, sedan Præstø amt och Randers amt. I kapitel tre, fyra och fem ges exempel där författaren i berättande framställning följer olika ärendens gång. Det visas på konfliktmönster som var invända i varandra och att det kommunala självstyret till en början hölls åtskilt från det politiska livet – politik var något som ägde rum någon annanstans. I kapiteln sex, sju, åtta och nio klargörs de sociologiska kategorierna och följs hur de förändras. Här är det kvantitativa storheter som lyfts fram och tolkas, men också här spelar de berättande exemplen en viktig roll. Framställningen struktureras efter sociala kategorier

som följs i varje amt. Det klargörs att gårdsmænden fick större inflytande, liksom att med det kommunala självstyret följde en spänning mellan oligarkisk tradition och det kommunala självstyrets skolningseffekt. Kapitel elva, tolv och tretton berättar med rikliga illustrationer hur det såg ut på mikronivå. Vi kommer i närkontakt med det kommunala livet under andra halvan av 1800-talet. Det kommunala självstyret kopplas samman med en skolandefunktion för bönderna och spelar på traditionellt betydelsefulla dygder som sparsamhet och skötsamhet. I de empiriska och sammanfattande kapitlen görs en del tillkommande perspektiveringar, som främst består av jämförelser med svenska förhållanden.

Inledningen till en avhandling är alltid viktig men också svår att skriva. I den här avhandlingen saknas en starkare beskrivning av forskningsproblemet. Nu presenteras det över de första sidorna men framställningen är ganska rörig och vill samtidigt sätta en teoretisk ram, ange syften, en eller ett par hypoteser och en rad frågor. De senare kunde sorterats bättre så det tydligare framgår vad författaren är ute efter. Inledningen borde alltså gjorts betydligt bättre.

Metodvalen kunde gjorts mer explicita. En sak som inte blir klarlagd är valet av fall. Varför just dessa amt och kommuner och varför inte andra? Det hade varit bra med bättre motiveringar, speciellt som studien inskränks till två fall.

Avhandlingen använder sig av flera olika metoder. Huvudmetoden är komparationer, men det görs också kvantitativa undersökningar liksom kvalitativa innehållsanalyser. Den komparativa metoden har tydliga förtjänster liksom det är bra med en mångfald av metoder. Men det hade gärna kunnat argumenterats tylligare för värdet av att arbeta på detta sätt i relation till de angivna fallen. Det är uppenbart att avhandlingens metoder är kopplade till ett stort och svårhanterligt empiriskt material. Avhandlingen kan sägas ge en fyllig redogörelse. Samtidigt är ett genomgående drag att ligga nära det empiriska materialet. Författaren vill ner i myllan, vill komma nära de faktiska skeendena så som de gestaltas för de konkreta människorna och är utförlig i detaljbehandlingen, diskuterar valens, rimlighet, och invändningar mot förhastade slutsatser. Det innebär att avhandlingens påståenden blir övertygande, läsaren kan lita på vad som tas fram. Men det för med sig att framställ-

ningen blir tungrodd och de större sammanhangen svåra att se.

Den framställning som presenteras är saklig och korrekt. Tyvärr blir den ofta ineffektiv och kunde varit mer rationaliserad. I exempelvis kapitel sex följs noga vilka sociala grupper som besätter formandsposterna, det redovisas kvantitativt och kommenteras, uppdelat i först Præstø amt och sedan Randers amt och i varje fall periodiseras utvecklingen. Här vore ett mer samlat grepp önskvärt. I det följande sjunde kapitlet följer en sammanfattning och diskussion, vilket är ganska osmidigt. Jag hade gärna sett att framställning lyft sig från det nära beskrivande i större grad än vad som sker. Författaren kunde utarbetat sina objekt som exempel på större förändringar och mer generell problem.

I de empiritunga kapitlen vill författaren då och då krydda framställningen med stilbrott: ”sogneforstanderskaberne har søgt at presse citronen ti det yderste”. Det har ”været en torn i øjet på flere kommunalbestyrelser” (133). Det är uppiggande! Berättarglädjen borde fått större utlopp. Författaren har en uppenbar fallenhet för att fånga det kommunala livet och när han kommer till de båda ”pilotkommunerna” Bårse-Beldringe och Kousted-Råsted i kapitel elva, tolv och tretton blir språket livligare.

Akribin är genomgående god. Boken väl korrekturläst. De stickprov jag gjort på källhänvisningar tyder inte på brister, tvärtom.

Det är inte klart vad de båda huvudbegreppen konflikt och konsensus är förankrade i. Är de empiriska begrepp? Är de realhistoriska begrepp? Är de ahistoriska begrepp? Här reser sig olika frågor runt vad de står för i avhandlingen.

I inledningen sägs de vara ”forskningsbegrepp” men det preciseras inte om de är teoretiska, analytiska eller ständigt närvarande perspektiv. Det tycks mig som att de snarast används som ett sökarljus för att klargöra vad författaren tittar efter – men de blir då blott ett sätt att sortera in saker och ting, detta är en konflikt, detta är en konsensus. Jag kan också finna att de hör till en resultatbeskrivning. I inledningen är det en öppen fråga om det finns konsensus eller konflikt. Men i avslutningen hör det till slutsatserna att det finns en konsensus i det landkommunala självstyret, som hänförs till den traditionella kommunalismen.

Clemmensens talar vid ett par tillfällen om kommunalt medborgarskap (25, 36). Det är

oklart vilken signifikans detta skall ges. Det moderna medborgarskapet var nationellt grundat. Men i den politiska diskussionen kopplades under 1800-talet lokalt självstyre samman med medborgarskap, till exempel av Tocqueville, men också i mer handfasta pläderingar. I en del europeiska stater knöts det formella medborgarskapet till de lokala eller regionala gemenskaperna. I Tyskland fanns de så kallade ”Landeszugehörigkeit”. I Schweiz var ”Gemeindebürgerrecht” en förutsättning för att få ”Kantonbürgerrecht”, som i sin tur krävdes för att få Bundesbürgerrecht. Detta till skillnad från till exempel Frankrike och England där medborgarskapet gavs från staten.

En annan oklarhet rör begreppet politik och relationen mellan politik och lokalsamhälle. En fråga som är viktig i det kommunala självstyrets historia är om kommunen är en politisk eller en opolitisk arena. Den är länge inte avgjord och frågan lever kvar fram till senare delen av det tjugonde århundradet. I avhandlingen belyses oklarheten vid den tid när frågan väcks och blir aktuell. I till exempel kapitel sex visas att det kommunala självstyret av de inblandade själva oftast inte sågs som ett politiskt organ eller en politisk arena. Själva formandsvalgen var ofta en kamp om att slippa ta på sig uppgiften.

Avhandlingen säger att det redan fanns en storpolitik på den nationella nivån, där politiken representerade intressekonflikter mellan klasser och sociala grupper. Frågan som avhandlingen reser är i vilken grad detta återkom i kommunpolitiken. Men det är väl självklart att konflikterna måste finnas i lokalsamhället, även om inte aktörerna själva uppfattar saken som politisk?

En central distinktion för avhandlingen görs mellan ”storpolitik” och ”lokalpolitik”, som kopplas samman med en storpolitisk respektive en lokalpolitisk offentlighet. Olika nivåer har olika politik (10 och 14) och lokalsamhällets politiska föreningsliv beskrivs äga rum utanför och åtskilt från det kommunala självstyret (79–81). Det framstår som att ”storpolitiken” är den riktiga politiken och att politik handlar om partipolitik och framför allt att det kommunala och politiska är två olika saker (234).

Det kan relateras till demokratiteorier, som kan följa åtminstone två olika riktningar. I den ena fokuseras olika ideal för demokratins former och utövande. Frågor om val, representa-

tion, deltagande och ansvarighet lyfts fram. I den andra fokuseras maktfrågor om vem som har formell och reell makt, liksom hur denna makt skapar inflytande.

Mitt förslag skulle vara att definiera politik i relation till makt. Politik förstås då som något som ställer maktfrågor. Då kan kommunnivån och den nationella nivån tydligare ses i samspel. En grupp kan tappa i makt på nationell nivå, men lyckas försvara den på den lokala nivån. I mycket handlar avhandlingens empiri om hur och var gränserna skall dras för medborgerligt inflytande, liksom vilka som skall ha detta inflytande. Detta skulle vara en definition av politik som väl låter sig fogas samman med avhandlingens centrala ansatser och resultat. Jag uppfattar den noggranna studien av relationen mellan politik och lokalsamhälle som Clemmensens allra viktigaste insats. Avhandlingen presenterar ett betydeseffullt stycke empirisk grundforskning. Men den teoretiska grunden är tämligen tunn och inskränks till Aronssons utmärkta studier och tillämpning av begreppet offentlighet. Övrig forskning och teoriutveckling om offentlighetsbegreppet förbigås.

Viktigt för avhandlingen är också att begreppet politisk kultur införs. Med dess hjälp påvisas en konsensuskultur inom det kommunala självstyret (279) och att den spelar en viktig roll. Författarens förklaring är den politiska kulturens roll i lokalsamhället (283).

Avslutningen är betydligt bättre än inledningen. Här sammanfattas undersökningarna och tydliggörs vad de har lett fram till. Den inte alltför överraskande slutsatsen är att konsensusökandet har levt kvar i kommunalpolitiken (279 och 291). Eftersom det fanns före det kommunala självstyrets införande och finns idag, bör det väl också ha funnits under den tid avhandlingen studerar.

Vilket leder mig över till en annan övergripande fråga, som är vilken historia avhandlingen skriver. Kommunalt självstyre har varit ett omstritt begrepp. Kontroverserna har varit

många och kraftiga om vilken innebörd det skall ges. Den senaste perioden då det lyftes fram var 1990-talet, då den europeiska trenden var att något tona ner självstyret som ett statsprojekt och istället framhäva det medborgerliga deltagandet och medborgarandan. Var hör den här avhandlingen hemma i det perspektivet och vilket bruk gör författaren av historien? Det är tre historier som framhävs. Historien om den goda staten, historien om det demokratiska medborgarskapets utveckling och historien om den politiska konfliktthanteringen och förhandlingssamhällets utveckling. Avhandlingen synes mig bekräfta kommunalt medborgarskap såväl som ett statsprojekt och som ett medborgarskapsprojekt. Kort sagt: det vi får är en bekräftelse av vår historia – det var illa förr, men stora framsteg har tagits sedan dess. Det är i hög grad en bekräftande historieskrivning. Men här finns också en kritisk udd mot de senare årtiondenas danska utveckling med en recentralisering av makt och offentlig verksamhet.

Den övergripande invändningen mot avhandlingen är att den generella betydelsen av de genomförda forskningarna borde utvecklats. Därtill skall sägas att inledningen kunde vara betydligt bättre. Framställningen kunde vara hårdare tuktrad. Analytiskt dras avhandlingen med svagheter och kunde vara skarpare. Begrepp som förs in kunde vara mer utarbetade. Konsekvensen är att det inte blir klart vad avhandlingen betyder för forskningen, vilka slutsatser som kan dras, vilka generaliseringar som kan göras, kort sagt hur den påverkar forskningsläget. Mot det skall ställas att avhandlingen tar fram en betydande empiristock och behandlar denna utförligt. Man kan sannerligen lita på det som sägs i avhandlingen! Vid disputationen gav författaren ett mycket bra försvar och det visade sig finnas en rad underliggande metodiska och teoretiska överväganden.

Mats Andréén

På spaning efter en svensk modell

Jan O. Berg: *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. Enebyberg: Berg Bild Rum & Färg Förlag, 2011, 468 s. ISBN 978-91-628-8264-8, hft.

Det övergripande syftet i avhandlingen som Berg formulerar är att spåra och belysa förändringar i arbetsgivarnas patriarkala hållning och ledarstil. Det gör han genom att slå följe med tre framträdande industriarbetsgivare

som hade sin mest intensiva verksamhetsperiod under det sena 1800-talet och 1900-talets första decennium. John Bernström vid AB Separator, R. F. Berg vid AB Skånska cement och Teodor Adelswärd vid Åtvidabergs industrier. Centrala frågor är hur synen på den egna arbetsgivarrollen och på motparten påverkades av den organiseringsprocess som pågick på arbetsmarknaden, och om det går att urskilja andra motiv och drivkrafter än de renodlat ekonomiska och maktpolitiska som till exempel olika politiska idéer, moraliska och religiösa hållningar. Berg undersöker också hur parterna såg på, och hur synen förändrades på, oorganiserad arbetskraft och strejkbrytare.

Undersökningsperioden är koncentrerad till perioden 1897 till 1909. Denna avgränsning motiveras med den stora Stockholmsutställningen 1897 som markerade industriledarnas framträdande för offentligheten som en formerad självmedveten social grupp samt att året dessutom markerar slutet för den epok då arbetsgivarna inte längre var oorganiserade. Storstrejsåret 1909 är, menar Berg, en naturlig slutpunkt för undersökningen, då tiden efter 1909 karaktäriseras av ett jämförelsevis yttre lugn på arbetsmarknaden. Perioden 1897–1909 bör, menar Berg, ses som ett formativt skede, ett paradigmskifte som fullbordades med Saltsjöbadsavtalen 1938.

Den metod som Berg använder definierar han som tematiskt biograferande. Detta betyder att Berg avgränsar studien av sina tre utvalda aktörer till en av de roller de innehade; arbetsgivarrollen. Metoden har en komparativ ansats då ambitionen är att jämföra de tre aktörernas ageranden över tid. I det inledande kapitlet följer en redovisning av tidigare forskning och annat utnyttjat material. Redogörelsen är väl genomförd där tidigare forskning och använt material lyfts fram på ett förtjänstfullt sätt, även om jag har mina invändningar. Författaren beskriver materialet och visar på vilket material som använts för att besvara olika frågor. Dessutom lyfter han fram och diskuterar källkritiska aspekter, materialets brister, tendens eller luckor framhålls. Berg använder också tidningsmaterial och här tycker jag att motiveringen för detta inte täcker på vilket sätt materialet faktiskt används. Berg skriver att principen har varit att redovisa kommentarer från olika politiska riktningar. Faktum är att tidningsmaterialet i hög grad används till att försöka tolka dess

roll i påverkan på aktörernas – personer och organisationer – yttre och inre legitimitet. Viktigast av allt är dock att det saknas en tydlig relation till det beskrivna forskningsläget och dess relevans för den egna forskningsansatsen. Här hade ett tydligt framskrivet systematiskt forskningsläge som tydligt visade på vikten av studiens syfte varit av stort värde för att nyansera och tillföra ny kunskap. I stället får vi en redovisning av tidigare forskning utan att det resulterar i ett ställningstagande.

De viktigaste teoretiska begreppen som används är patriarkalism, auktoritet, legitimitet, värde- och målrationellitet samt gåvan. I fokus för studien står också de begrepp som användes av samtidens aktörer; arbetets frihet, föreningsfrihet, föreningsrätt, strejkbrytare och arbetsvilliga. Begrepp som det ofta stod strid om eftersom begreppen i grunden gällde makten över arbetsplatserna. Kapitlet fortsätter med några nedslag i den svenska 1800-talshistorien, på platser och tidpunkter som Berg menar har relevans för utvecklingen under undersökningsperioden och förståelsen av den och avslutas med en begreppsdiskussion av de kontroversiella begreppen som började formuleras och brytas mot varandra under 1800-talet. Berg diskuterar här hur dessa begrepp förstärktes och behandlats i tidigare forskning. Därefter följer avhandlingens empiriska huvudundersökning i tre separata personkapitel över i ordningsföljd John Bernström, R. F. Berg och Teodor Adelswärd. Berg menar att detta upplägg underlättar syftet att följa respektive aktörs utveckling (inte förändring) över tid.

I kapitel 3 som behandlar Bernström studeras hans förändring i arbetsgivarrollen i relation till hans ageranden i 1902 års rösträttstrejk och verkstadskonflikterna 1903 och 1905 med det efterföljande verkstadsavtalet. Bernström personifierar idealtypen av en religiöst färgad auktoritär industriell patriark. Hans patriarkala strategi förankrades i det för samtiden väl utvecklade sociala system som skapades i syftet att skapa ett mönsterföretag. I Bergs studie av Bernströms agerande vid de tre nämnda konflikterna tillförs en del ny kunskap och nyanseringar av tidigare forskningslägen. Kampen mot den framväxande arbetarrörelsen krävde ibland sina steg bakåt för att ta två framåt och trots allt ledde 1905 års konflikt fram till ett avtal mellan parterna. Slutsatsen är dock, föga överraskande, att Bernström i sin arbetsgivarroll under hela undersökningsperioden framträdde som en auk-

toritär patriark och maktmänniska övertygad om att de metoder och medel han använde för att möta den organiserade socialistiska arbetarrörelsen var de rätta.

I kapitel 4 studeras Rudolf Fredrik Berg i sin roll som arbetsgivare och hur den förändrades i mötet med den framväxande och så småningom alltmer organiserade arbetarrörelsen. R. F. Bergs agerande studeras utifrån 1898 års misslyckade försök att bilda en nationell arbetsgivarförening och en uppgörelse mellan parterna i Malmö hamn samma år. Också 1906 års decemberkompromiss med dess för- och efterspel, den interna konflikten i SAF 1907 samt 1908 års hamnkonflikt studeras. När vi möter R. F. Berg, innan han konfronterats med resultatet av den nya moderna arbetsmarknadens problem, bar han liksom Bernström på en religiöst grundad auktoritärt hierarkisk patriarkal övertygelse eller världsbild. Han är den självklara överheten, även moraliskt. Viktigt är att som författaren gör ta fasta på R. F. Bergs kritik av statskyrkan och hans frireligiösa engagemang. Även Berg gjorde det som förväntades av en patriarkal industriledare då han skapade ett omfattande socialt system för sina arbetare. Till skillnad från Bernström går R. F. Berg igenom en förändring i sin syn på sin roll som arbetsgivare. R. F. Berg tar avstånd från Verkstadsföreningens storlockout 1905. Hans syn på arbetsgivarrollen får en moralisk ton i de tre linjetal han håller 1905 och 1906, det första i Uppsala. R. F. Berg går dessutom i polemik med SAF:s organ *Industria* och avlägger så småningom officiellt sin roll som patriark i det att han börjar se den organiserade arbetarrörelsen som en social väckelserörelse fullt jämförbar med den andliga väckelserörelsen han själv är en del av. Författaren menar att Berg rörde sig i riktning mot vad han uppfattar vara en emancipatorisk patriarkalism. Studien över R. F. Berg tillför även den ny kunskap och nyansering både av R. F. Berg som person och om olika idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken.

I kapitel 5 är vi framme vid avhandlingens siste huvudaktör baronen Theodor Adelswärd. Författarens kunskapsintresse är här fokuserat till frågan hur Adelswärds "aristokratiska och patriarkaliska hållning kunde samsas med en liberal åskådning och hur den process såg ut som fick honom att med tiden förändra sin inställning och bli reformivrare och organisationsbyggare". Adelswärd var involverad i

flera arbetskonflikter och den ledande kraften bakom tillkomsten av Sveriges Träindustriförbund 1905, en av de tidiga arbetsgivarorganisationerna. Politiskt var han som sagt liberal, tillhörde det som rubricerades som vänster under hans samtid, riksdagsledamot i flera omgångar under 1900-talet och finansminister i Karl Staafs andra regering 1911–14. Därför är hans känningar inom arbetarrörelsen inte så överraskande som författaren vill göra gällande. 1898 görs den första ansatsen till facklig organisering i Årvidaberg. Försöket möts med fiendlighet från Adelswärds sida. Fackföreningar var störande och skadliga och var, enligt den stränge patriarken Adelswärd, inte heller i arbetarnas eget intresse. Adelswärd förordade personliga arbetskontrakt. Två år senare hade Adelswärds patriarkala hållning blivit än strängare. I januari 1901 hade han skickat ut nya hyreskontrakt till de arbetare som hyrde brukets bostäder, men många kontrakt blev inte undertecknade av hyresgäster. Baron hade nu fått veta att orsaken var påverkan från den lokala fackföreningen. Han meddelade att de arbetare som inte undertecknat kontraktet ansågs ha sagt upp sina hyresavtal och omedelbart måste flytta. Sex år senare hade Adelswärds syn på den fackliga rörelsen svängt. Under hösten 1905 slöt det av honom bildade Sveriges Träindustriförbund efter förhandlingar ledda av Adelswärd, de första kollektivavtalen med Träarbetarförbundet. Författaren menar att Adelswärd liksom R. F. Berg utmärkte sig som självständiga för att inte säga egensinniga personer, profilerade individualister i arbetsgivar-kollektivet. Det sista påståendet förstärks i vetskap om att Adelswärd var frondör inom SAF under storstrejken, en konflikt han ansåg kunde lösas genom en nationell kollektivavtalsmodell. Författarens slutsats blir att Theodor Adelswärds arbetsgivarroll förändrades under perioden från en auktoritär till en didaktisk patriarkalism med tydliga emancipatoriska inslag. Även här kan med fog sägas att nya perspektiv lyfts fram. I kapitel 6 görs så en återblick på 1900-talets första decenniums konflikter, sedda utifrån organisationsnivån. Här diskuteras organisationernas handlande, taktiska och strategiska val utifrån de analytiska begreppsparen inre och yttre legitimitet. Slutkapitlet är tematiskt. Här gör författaren jämförelser mellan huvudaktörerna, deras idéer och drivkrafter bakom deras handlande utifrån avhandlingens viktigaste begrepp och huvudteman som patriarkalism,

strejkbrytare/arbetsvilliga, arbetets frihet, organiserings dynamik och gåvan.

Avhandlingen omfattar ungefär 450 sidor, förvisso välskrivna men samtidigt ett uttryck för en problematik. Den empiriska beskrivningen är bitvis för omfattande och detaljerad. Omfånget kunde med lätthet ha minskats med ett mer konsekvent analytiskt skrivsätt. Bergs motiveringar till urvalet av de arbetsgivare som biograferas i deras arbetsgivarroller som enskilda individer eller som representanter för en större grupp eller tidsepok är i stort övertygande till varför just dessa är värda att studeras. Författaren anger några alternativ som kunde varit aktuella, till exempel Wilhelm Tham och Oscar Lamm. Ett annat möjligt alternativ hade kunnat vara Robert Almström, VD vid Rörstrands fabriker och en av SAF:s grundare. Berg skriver inledningsvis att studien syftar till att spåra och belysa förändring i deras arbetsgivarroll.

Avhandlingen imponerar på flera sätt. En välskrivna och intressant läsning vars styrka framför allt är ett resultat av ett omfattande och välstrukturerat empiriskt arbete – ett gott empiriskt hantverk. Till förtjänsterna hör att Berg har god kontroll över det rådande forskningsfältet. Problemen i avhandlingen handlar mer om tydlighet i den vetenskapliga byggnadsställningen, eller det teoretiska ramverket. Här finns tydliga problem då den teoretiska begreppsapparaten inte är tillräckligt vägledande. Begrepp är otillräckligt preciserade, och analytiska begrepp som presenteras i inledningskapitlet används inte med någon tillfredsställande systematik i sakkapitlen och slutdiskussionen. Jag menar att bristerna i framställningen bottnar i en alltför lättvindig redovisning av den vetenskapliga byggnadsställningen, som resulterar i att det goda empiriska hantverket, eller taket, inte kan läggas på stabilt byggda väggar.

När man skriver biograferande är det oundvikligt att beröra problematiken aktör-struktur utifrån ett rådande forskningsläge. Det görs också, men inte så att vi får en relevant genomsyn och problematisering i relation till den metod som Berg använder. Nu kopplas aktör-struktur problematiken till Schumpeters idealtypiska begrepp utan att vare sig det ena eller andra blir särskilt klargörande. Hänvisningen till att Joseph Schumpeters idealtypiska begrepp kommer att användas görs mer som i förbigående. Det visar sig dock ganska snart att de Schumpeterska begreppen har ett större

förklaringsvärde än så. Problemet är, som jag ser det, att Schumpeter aldrig förankras. Här kunde flera av de forskare som kort hänvisas till i noter använts i det syftet. Forskare som under senare tid diskuterat Schumpeter och hur han kan förstås och användas: ekonomhistorikerna Kersti Ullenhag och Therese Nordlund är två exempel. Båda har ju på var sitt sätt problematiserat Schumpeter. Kort sagt jag efterlyser här en tydligare systematik.

*

Motiveringen till metodval, som betecknas som tematiskt biograferande, görs, tycker jag, på ett alltför enkelt sätt. Inom det nymodade och växande intresset för biografier som historisk metod finns i dag ett forskningsläge som är rätt omfattande. Det är, med andra ord, fullt möjligt att etablera en bra ingång till en diskussion om den egna ansatsen. Här avkrävs ingen fullständighet att allt skall redovisas, att allt har samma värde, men nuvarande metodredovisning är inte tillfredsställande, då det är en redovisning och inte en diskussion. Om vi begränsar forskningsläget till biografier med olika ingångar och syften inom avhandlingens fält har det på senare år skrivits en del avhandlingar. Bara de allra senaste åren har ekonomhistorikern Therese Nordlund skrivit om J. Sigfrid Edström och Axel A:xs Johnson, ekonomhistorikern Thomas Matti om J. S. Edström och Ernst Whetje och historikern Bo G. Hall om Christian Lundeberg. Nog hade det varit berikande för förståelsen av studiens metod att diskutera fram denna i relation till åtminstone detta forskningsläge. Speciellt som både Therese Nordlund och Bo G. Hall har genomarbetade forskningslägen och problematiseringar av biografien som metod (Therese Nordlund: *Att leda storföretag* [Stockholm, 2005]; Bo G. Hall: *Perspektiv på patron* [Uppsala, 2010]). Berg använder ett framlängesperspektiv, vilket är sympatiskt och jag menar att det perspektivet resulterar i att rådande forskningsläge nyanseras. Inte minst när det gäller tolkningar av begrepp som arbetsvillig, arbetets frihet, föreningsfrihet med den viktiga insikten att ingen visste hur det skulle bli. Men även här hade jag sett en mer systematisk diskussion och reflektion om perspektivets fördelar eller begränsningar. Om jag förstår Göran B. Nilsson rätt skall man följa den historiska processen utifrån de in-

blandade aktörernas perspektiv utan att lura sig själv och tro att man verkligen gör det. Historikerns uppgift blir att försöka utforska hur aktörerna själva bedömde olika situationer och vilka handlingsalternativ som var synliga för dem, men i praktiken blir det ändå historikern som gör (re)konstruktionen.

Begreppet patriarkalism fyller en viktig funktion i framställningen. Det forskningsläge Berg redovisar är helt acceptabelt, men även här menar jag att systematiken kunde varit tydligare. Ett förslag är att den tidigare forskningen utifrån olika forskningstraditioner och hur dessa definierat och använt begreppet patriarkalism hade använts som utgångspunkt. Inom den svenska forskningen har begreppet framför allt använts av forskare som behandlar det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets bruksindustri och annan landsbygdsindustri, det vill säga i samband med det industriella genombrottet. Därutöver har begreppet vidgats till att användas också som karaktärisering av industriella relationer i städerna. I båda fallen anses patriarkalisten ha växt i betydelse under den andra hälften av 1800-talet och försvagats i början av 1900-talet i samband med den fackliga organiseringen. Ett annat forskningsläge rör den patriarkalism som var knuten till de agrara näringarna under 1700-talet och den första hälften av 1800-talet. Denna forskning som förknippar patriarkalisten med den förindustriella produktionen har också anknytning till forskningen om det reglerade hantverket och bruksindustrin fram till mitten av 1800-talet. Även i detta fall rör begreppet främst maktrelationerna i arbetet kopplade till det sociala skydds-nätet. En del forskare använder begreppet patriarkalism för att karaktärisera relationerna inom arbetslivet före den tid då den kapitalistiska marknaden avreglerade ekonomin. Man menar även att patriarkalisten upphörde när arbetarna började företrädas av sina fackliga organisationer. En sådan slutsats kan ifrågasättas, till exempel vid en jämförelse mellan olika historiska kontexter. Det är rimligt att tänka sig att patriarkalisten gick in i en ny fas, när de fackliga organisationerna och företagspatriarkerna började förhandla med varandra. I anslutning därtill finns det forskare som hävdar att det under den senare delen av 1900-talet växte fram en typ av industriellt baserad ny-patriarkalism. Olikheter-na i det avseendet beror på hur man definierar begreppet patriarkalism. Begreppet har inte

enbart använts inom de forskningslägen som rör arbetsmarknadsrelationer mellan en patriark och dennes underordnade, utan begreppet har även använts i andra sammanhang. Ett sådant rör relationer mellan över- och underordnade i organisationer. Empiriska studier visar att framför allt den LO-organiserade fackföreningsrörelsen under vissa historiska perioder har haft en starkt patriarkalisk karaktär. Det som i sådana fall anses vara avgörande är hur relationen mellan föreningarnas ledning och medlemmarna ser ut. Utgångspunkten är relationen mellan makt och social trygghet. En annan typ av forskningsläge som använder begreppet är filantropiforskningen, som på så sätt vill problematisera relationen mellan gåvogivare och gåvomottagare. Även i detta fall är makt och social trygghet en utgångspunkt. Detsamma gäller relationen mellan välfärdsstaten och medborgarna. Även i detta fall är det framför allt gåvorelationen som ligger till grund för begrepps-användning-en. Användningen av begreppet förutsätter att det definieras lite olika. I det rådande forskningsläget knyts den didaktiska patriarkalismens genombrott till integrationspolitiken och rationaliseringssträvandena under 1920-talet.

Berg tolkar begreppen annorlunda eftersom han ser sina aktörer under en kort period förändras från auktoritära till didaktiska, emancipatoriska och däremellan participatoriska patriarkar utifrån en eller några utsagor. Han använder begreppet på ett sätt som inte någon forskare tidigare gjort och detta kunde föranlett en diskussion om varför han väljer att använda begreppet på detta sätt med utgångspunkt i rådande forskningsläge. Här kunde med fördel den egna tolkningen problematiserats på ett systematiskt förtydligande sätt i relation till rådande bestämmingar och tolkningar av de olika historiska patriarkalismsbetydelserna. Det är möjligt att Berg har en poäng i hur han tolkar och använder begreppet, men jag tycker att begrepps-användningen ibland blir lite väl etiketterande. Speciellt eftersom den inte knyts till hur tidigare forskning använt begreppet. Berg gör sedan tillägg till begreppet patriarkalism utifrån syftet att tydliggöra den vertikala dimensionen som den industriella patriarkalisten inbegriper med stöd av de Weberska begreppen om legitim auktoritet som kan vara av tre slag: legal, traditionell eller karismatisk. Tillägget har ett visst förklaringsvärde, men skall till exempel karisma förstås som en individuell egenskap

”en nådegåva” som Weber menade, eller en resurs eller maktstrategi vilken uppkommer i samspel med andra aktörer? Även ett annat begreppspar från Weber används för att analysera aktörernas idégrunder och drivkrafter. Det är de idealtypiska begreppen målrationellt och värderationellt socialt handlande. Det är svårhanterliga begrepp eftersom det är svårt att på något enkelt sätt särskilja de olika rationalitetsbegreppen, något som även Weber menade eftersom de inte fanns ”i sin rena form” i verkligheten, utan begrepp som skapats i sociologiska syften som idealtyper. Pro-

blemet blir tydligt i denna studie eftersom jag inte tycker att begreppen hjälper till att förklara och tydliggöra utan blir oftast ett platt konstaterande, ett tillägg utan förklaringsvärde.

Sammanfattningsvis kan, trots mina kritiska anmärkningar, ändå konstateras att Jan O. Berg skrivit en välskriven och intresseväckande avhandling som tillfört den arbetsmarknadspolitiska historiska forskningen ny kunskap, och det är gott nog.

Christer Ericsson

Monstret & människan

Jonnie Eriksson: *Monstret & människan. Paré, Deleuze och teratologiska traditioner i fransk filosofi, från renässanshumanism till posthumanism*. Lund: Sekel bokförlag, 2010, 718 s. ISBN 978-91-85767-66-3, hft.

Konsulterar man *Svenska Akademiens ordlista* visar sig orden ”monstruositet” och ”monstrositet” ha olika betydelse. Medan den första varianten (med ”u”) betyder ”vidunderlighet”, står den andra (utan ”u”) för ”missbildning, abnormitet”. Att Jonnie Erikssons i sin avhandling *Monstret och människan* konsekvent skriver ”monstruositet” med ”u”, trots att det i regel är den andra betydelsen som åsyftas, är mest kuriöst men kanske också signifikativt: om det finns någon kärna i denna avhandling så är det på sätt och vis det abnormas vidunderlighet, kraften i den rest som normaliteten utesluter. Det monstruösa är den lilla skillnaden, den som tvingar oss att tänka.

Avhandlingens syfte är ”att visa teratologins bestående men skiftande betydelse för det filosofiska tänkande som utvecklas i anslutning till humanistiska föreställningar om människan”. Detta syfte utvecklas och specificeras sedan ytterligare: å ena sidan vill Eriksson ”utreda hur vissa idéer om skillnad” använts i definierandet av den mänskliga naturen, å andra sidan ”teckna det bågformade sambandet mellan renässans och postmodernitet som ramar in denna historia”. Att avhandlingen handlar om teratologins historia är därför bara halva sanningen; på samma gång handlar den om *humanismen*, närmare bestämt om humanismens gränser eller den avigsida som den humanistiska bilden av människan alltid tycks

förutsätta. Den centrala frågan är vad som ”händer med människan om hon tänks via monstret? Hur framstår den mänskliga naturen om den föreställs genom bilden av det omänskliga och det onaturliga?”

Efter inledningen följer en första, 80 sidor lång del med rubriken ”Antiken och de teratologiska traditionerna”. Parmenides, Empedokles, Herakleitos, Lucretius, Protagoras, Platon, Aristoteles och Augustinus är några av de filosofer som diskuteras, men trots den stora mängden namn är det ingen ytlig genomgång det är fråga om. Eriksson går inte bara till källorna utan i kritisk dialog med en stor mängd sekundärlitteratur. En genomgående poäng är att det monstruösa framstår som fundamentalt eller mycket viktigt i det antika tänkandet.

Den 130 sidor långa andra delen handlar om kirurgen Ambroise Paré (1509–1590), vars verk *Des monstres et prodiges* är en milstolpe i teratologins historia. Diskussionen kretsar till stor del kring begreppet *natur*, som hos Paré dels står för en ordning inrättad av Gud, dels för ett tings väsentliga egenskaper. Paré verkar i en epok då naturen berövas sina metafysiska hemligheter och dess lagar blir mer empiriska. Det paradoxala är att han definierar monstret som *onaturligt*, men likväl spelar en viktig roll för *naturaliseringen* av monstret. Eriksson menar att hans humanism har stora likheter med Montaignes, som får stort utrymme i slutet av delen.

I avhandlingens 180 sidor långa tredje del, ”Modernitet och människans normalisering”, behandlas bland andra Descartes och 1700-talets materialister. Finns det en röd tråd i denna del av avhandlingen så är det den

tilltagande avmystifieringen av naturen. Genom sin grundliga exposé lyfter Eriksson fram hur monstret inte längre betraktas som ett brott mot en gudomlig ordning, utan som en del i ett icke-hierarkiskt system. Därmed blir det monstruösa till sist, med d'Holbach, lika med det livsodugliga, det som inte kunnat inordnas i systemet. Denna motsättning mellan anomali och normalitet finns som Eriksson visar kvar under 1800-talet. Han följer en vitalistisk linje – via far och son Geoffroy Saint Hilaire och Bergson – fram till 1900-talets moderna humanism. Det monstruösa får här en ännu mer undanträngd roll; monstrositeten förinnerligas och kommer till sist att stå för något moraliskt bristfälligt.

”Deleuze och en posthumanistisk naturfilosofi” lyder rubriken på avhandlingens sista och längsta del (200 sidor). Eriksson läser alltså Gilles Deleuze (1925–1995) som en posthumanistisk tänkare som teoretiserar det som ligger bortom människan. Även om vissa av Deleuzes böcker behandlas mer summariskt än andra, rör sig kapitlet över hela Deleuzes verk – till och med de förbisedda skrifter Deleuze publicerade redan under 1940-talet lyfts fram. Eriksson urskiljer tre monstrositetsbegrepp hos Deleuze: det monstruösa är för det första *det obestämda i bestämningen* – diskussionen kretsar här kring Deleuzes försök att formulera en skillnadens ontologi utan att hamna i ett dialektiskt tänkande. För det andra är det monstruösa *vitalitetens transcendentia objekt*, vilket också innebär att monstret både är ”det olevbara livet” och ”den mest intensiva formen av liv”. För det tredje står monstret för *det virtuella fortvaro i det aktuella* vilket leder in i en diskussion om upphävandet av gränsen mellan artificiellt och naturligt.

Efter Deleuze-delen följer en till sin karaktär sammanfattande avslutning, en litteraturlista och en engelsk Summary.

Avhandlingens formalia framstår genomgående som ganska problemfria. Citatfel förekommer, men så vitt jag kan se, trots längden, inte mer än i normalfallet. Med undantag för engelska texter återges alla citat både på originalspråk och i svensk översättning. En omtiverad inkonsekvens är att översättningen ibland ligger i brödtexen och originalcitaten i noten, ibland tvärtom, ibland finns båda i brödtexen, ibland saknas översättning. Mer konsekvent är undvikandet av existerande svenska översättningar. Även om Erikssons språkkunskaper förefaller ytterst gedigna är

detta enligt min uppfattning ett tveksamt val av två skäl: dels finns det, i ett litet språkområde som det svenska, en viktig performativ aspekt av att existerande översättningar tas i bruk också av forskare (om de rymmer felaktigheter kan de alltid modifieras), dels och viktigare kan det finnas rent vetenskapliga skäl att inte per automatik lita mer till sin egen kompetens än tidigare översättare. Detta illustreras av ett resonemang om Deleuzes essä ”L'immanence: une vie...”. Eriksson undviker den existerande svenska översättningen (”Immanens: ett liv...”) och väljer istället att ge huvudtiteln bestämd form. Men frågan är om titelns bestämda form inte ska förstås som en generisk artikel – på franska innebär det bestämd form, men inte nödvändigtvis på svenska. Till skillnad från Eriksson menar jag att bestämd form rimmar dåligt med essäns innehåll.

Stilistiskt är avhandlingen överlag mycket behaglig. Språket är ledigt och klart trots svåra resonemang, även om det finns formuleringar som tenderar att ställa sig i vägen för det som ska sägas. Ett par exempel: ”Är mötet som benämns 'Deleuze, Paré' en chimär?” lyder en retorisk fråga. Jag antar att det skulle kunna översättas till något mer prosaiskt, i stil med ”är det intressant att jämföra Deleuze och Paré”. På samma sätt ställer jag mig frågande till beskrivningen av avhandlingen som en studie ”av texternas textualitet och begreppens konceptualitet”. Varför inte helt sonika skriva ”en studie av texterna och begreppen”? Den formuleringen låter förstås inte lika bra, men den ger heller inte sken av en medieteoritisk inriktning som den inte har täckning för.

Eriksson har genomgående ett ytterst reflekterat förhållande till de begrepp han använder. Ett undantag är möjligen begreppet ”postmodernism” (i olika avledning) som i mina ögon ibland används något oproblematiserat, vilande mer på en existerande jargong än på ett kritiskt resonemang.

★

Monstret och människan är 720 sidor lång, med cirka 4 000 tecken per sida – i sin helhet lär den alltså bestå av uppemot 3 000 000 tecken. Även om det i en tid när forskningens villkor blir alltmer slimmade är omöjligt att inte imponeras av en sådan arbetsinsats, är det inte självklart hur man ska förhålla sig till detta exceptionella omfång. Å ena sidan

kan man fråga sig vem som ska hinna läsa Erikssons bok; å andra sidan kan man glädja sig åt ett stycke akademisk forskning som inte anpassar sig till läsarens förväntade behov. Så även om omfånget inte kan lämnas därhän, kan det heller inte värderas i sig utan bara i relation till innehållet: är längden motiverad av ämnesval och syfte, eller hade resultatet kunnat se annorlunda ut?

Denna fråga aktualiseras ofrånkomligen redan i inledningen. I själva verket är syftet och frågeställningen svårare att sammanfatta än referatet ovan ger sken av – frågeställningen utvecklas i princip under hela den 50-sidiga inledningens gång. Å ena sidan är detta en indikation på det stora intentionsdjupet och den höga graden av självreflektion; å andra sidan blir det, i takt med att frågorna radas upp, till sist besvärande oklart vilket syftet och den primära frågeställningen egentligen är. Denna mångordighet är ett problem som avhandlingen i sin helhet brottas med. Om Erikssons projekt, kanske i likhet med all historisk forskning, har två poler – å ena sidan att göra rättvisa åt ett idéhistoriskt material (Paré, Deleuze m fl), å andra sidan att driva tesen om monstret och människan – så väger det genomgående över åt den första polen. Det finns givetvis positiva aspekter av det förhållandet (vad Eriksson än talar om vinner han snabbt mitt förtroende; alla omdömen framstår som ytterst välgrundade), men också negativa konsekvenser. Även de delar som är mer kompletterande – som kapitlet om Antiken och det om Moderniteten – är så noggranna, stickspåren så många, att det redan från början lite oklara primära syftet under resans gång ibland känns väldigt avlägset. Eriksson hamnar kort sagt ofta så nära det material han skriver om att de större linjerna blir svåra att skönja – skogen blir osynlig för alla träd.

Samtidigt har Eriksson en väldigt god förmåga att ändå knyta ihop trådarna och indirekt motivera alla stickspår i slutet av sina kapitel. Annorlunda uttryckt förlorar han *själv* aldrig orienteringen, men risken är överhängande att hans *läsare* gör det. I viss mån hänger detta ihop med sättet att närma sig och presentera materialet: om Eriksson har en metod så är den inte narrativ utan snarare klassificerande. Avhandlingens viktigaste modus är snarare klassifikation än berättelsen. Det fungerar oftast bra. Givetvis finns en risk att materialet förfalskas genom att tvingas in i en främmande struktur, men det gäller ju i

lika hög grad för en mer berättande form (även om vi gärna föreställer oss att historien *har* en narrativ form). Problemet med Erikssons kategoriseringsver är snarare att uppdelningen i kategorier och underkategorier ofta blir så invecklad att den skapade ordningen blir oöverskådlig; ordnandet blir så invecklat att det blir kontraproduktivt.

Att man kan resa frågor kring fokus och urval i en undersökning av den här omfattningen säger sig självt. Den franska avgränsning som undertiteln indikerar är inte helt strikt – den överskrids inte bara av kapitlet om antiken, utan också av figurer som Darwin och Linné. Det är dock inte särskilt svårt att försvara *Monstret och människan* på den punkten: helheten hade varit svagare med en mer rigid begränsning till det franska gräns – genom att börja i den grekiska antiken lyckas Eriksson ge en djupare förståelse av hur relationen mellan mänskligt och monstruöst utvecklar sig längre fram i idéhistorien. Det motsatta förhållandet, utelämnandet, är möjligen mer komprometterande: det är svårt att befria sig från en känsla av att Erikssons energi eller intresse är mindre när han når 1800- och 1900-talen än tidigare i boken – romantiken och modernismen behandlas mer översiktligt än antiken.

Å andra sidan är Deleuze-delen som sagt avhandlingens längsta och dess karaktär skiljer sig i viss mån från de tidigare delarna: om Erikssons egen karakteristik, ”klassisk idéhistoria”, stämmer bra in på de tidigare delarna, är det i den sista delen fråga om ett mer aktivt tolkande. Nivån är mycket hög; inte bara för att han har närmast total överblick över den hastigt växande Deleuze-forskningen, utan framförallt för att han gör en originell, aktiv, kritisk och väl sammanhållen läsning av hela Deleuzes verk. Även i ett internationellt perspektiv är detta otvivelaktigt en anmärkningsvärd forskningsinsats.

Här finns förvisso enskildheter som förtjänar att ifrågasättas. Redogörelsen för Deleuzes upp och ned-vändning av platonismen döljer det som för Deleuze är poängen (att Platon gör en *tre delning* – idéer, kopior, simulakra – där det väsentliga är möjligheten att skilja de goda kopiorna från de falska). Jag är också tveksam till vedermödorna med att dra en gräns mellan Deleuzes och Deleuzes & Guattaris verk. Är inte Deleuzes samarbete med Félix Guattari (och andra) en välintegrerad del av en större ambition att ta sig ur Författar-

skapets och Mästertänkarens fängelse? Viktigare är frågan om hur relationen mellan aktualitet och virtualitet ska förstås. Eriksson tenderar att tänka den i termer av antingen- eller (embryot "lever i virtualitetens verklighet, inte aktualitetens" skriver han till exempel vid ett tillfälle), ett förhållande som det monstruösa alltså skulle bryta mot. Själva menar jag att virtualitet och aktualitet *alltid* samexisterar hos Deleuze. Det är själva förutsättningen för blivandet, samt för kritiken av separationen mellan verkligt och möjligt.

Dessa deleuzianska invändningar är emellertid randanmärkingar som mest bekräftar att jag är med på noterna. Min huvudsakliga invändning har att göra med det monstruösa status hos Deleuze. För att komma dit bör man emellertid börja från avhandlingens början. Redan i inledningen konstateras det att det inte finns några monster att studera; vad som finns är "de diskurser och den estetik som ger upphov till idén, formulerar begreppen samt konstruerar bilderna och stereotyperna". Det är alltså *diskurserna* om det monstruösa som ska studeras, inte några verkliga monster. Denna hållning är emellertid inte helt konsekvent av handlingen igenom; då och då visar sig monstret ändå ha, eller antas ha, en existens oberoende av diskursen. När frågan dyker upp igen i början av Paré-delen har en spricka i den självklara diskursiva karaktären öppnat sig: "Det kan finnas skäl att ifrågasätta om det monstruösa alls finns i en begreppsrealistisk mening, om det finns en ontologisk kategori identifierbar som monster – ett monstrets vara". Även om – eller just *genom* att – "monstrets vara" är satt ifråga så är dess icke-existens mindre kategorisk än i inledningen. Det anmärkningsvärda är att detta vara tenderar att bli allt viktigare ju mindre det talas om det. I slutet av den tredje delen konstateras det kritiskt att "Humanismen tycks ha svårt att komma till rätta med eller ens uppbåda intresse för det monstruösa." Men om monstret nu är en diskursiv produkt, hur kan dess *frånvaro* i diskursen då vara ett problem? Hur kan monstret leva en "undanträngd tillvaro" som det kort därefter påstås? Förutsätter inte det att monstret trots allt *har* en icke-diskursiv realitet?

Den här problematiken blir inte mer framträdande men väl mer akut i Deleuze-läsningen. Eriksson ser som sagt tre betydelse av det monstruösa hos Deleuze (det obestämda i bestämningen, vitalitetens transcendent objekt

och det virtuella fortvaro i det aktuella). Deleuze talar ganska sällan om det monstruösa, men då och då händer det, som när han i *Différence et répétition* diskuterar "vitaliteten, vars transcendent objekt dessutom skulle vara monstret". Eriksson gör mycket av passagen (han citerar och diskuterar ett längre stycke), men även om hans läsning är produktiv bör det enligt min mening påpekas att det viktiga i sammanhanget är *vitaliteten*, som ställs bredvid sociabiliteten. Monstret är förvisso en del av resonemanget, men det är inte det centrala.

Vad exemplet visar, menar jag, är att Eriksson så att säga gör mer av det monstruösa än som finns där hos Deleuze. Det är inte nödvändigtvis ett problem – kanske är det tvärtom en förutsättning för att något intressant ska bli sagt, något nytt synliggöras i förlängningen av Deleuzes tänkande – men det väcker ändå frågan om det monstruösa betydelse eller status i sammanhanget. I en deleuziansk kontext kan den inte formuleras i termer av *diskurs/vara*; frågan är snarare om monstret är ett *begrepp* (begreppet har en central status i Deleuzes tänkande: att uppfinna begrepp är vad filosofi handlar om) eller en mer kontingent aspekt. Samtidigt som Eriksson ibland talar om "Deleuzes monstrositetsbegrepp" som om det vore ett faktum, blir det monstruösa andra gånger mer uttunnat och subjektivt. Vid ett tillfälle talas det om "en monstrositet i själva den deleuzianska angreppsvinkeln", vid ett annat om "den *verkliga* erfarenheten av monstrositet".

Det är svårt att inte relatera denna skillnad till en passage i inledning där Eriksson kritiserar de Deleuze-kommentatorer hos vilka monstrositetsproblematiken "förstås metaforiskt". I opposition mot dem insisterar han på vikten av att nå ett slags bokstavlighet eller konkretion i Deleuze-läsningen: "Vad säger Deleuzes texter verkligen om monster eller det monstruösa, i den mening orden presenteras, definieras och används?" Min poäng är att Eriksson, trots en mycket stark läsning, inte lyckas hålla sig till den frågan – det monstruösa blir ofrånkomligen något som tillförs i tolkningen, lika mycket som det hämtas ur de lästa texterna.

Till Erikssons försvar ska sägas att han inte är omedveten om det förhållandet. "Märkligt nog", skriver han vid ett tillfälle, "ger dessa överväganden [hos Deleuze] inte utrymme för någon explicit diskussion av det monstruösa

natur och därför inte heller någon möjlighet att tydligt jämföra skildringen med de monstrositetsbegrepp jag hittills velat urskilja.” Men om Eriksson här tycks erkänna att han läser *in* något i Deleuzes text, snarare än han läser *ut* något ur den, skriver han på nästa sida att Deleuze ”är omedveten om sitt skapande av dessa begrepp, även om han är medveten om den problematik som står på spel”. Att slå fast vad Deleuze var medveten respektive omedveten om är naturligtvis vanskligt, inte minst i ljuset av den ovan citerade anmärkningen om vikten av att hålla sig till vad texterna ”verkligen” säger. Hur stark Erikssons tolkning än är, uppstår det ett problem när han slutar att behandla den som en tolkning och istället gör Deleuze ansvarig för den.

Det förhållandet mynnar ut i en avgörande invändning: att Deleuze talar ganska sällan om det monstrosity tyder kanske inte på något annat än att han inte var så intresserad av det. Det monstrosity var helt enkelt inte en del av hans projekt. Och att det inte var det beror på att det monstrosity, som Eriksson så framgångsrikt visar, är en *humanistisk* tankefigur – det ”normalas” eller ”mänskligas” avigsida – som Deleuze inte omfattar. I det perspektivet blir Deleuzes plats i avhandlingen mindre självklar: är karakteristiken av honom som ”posthumanist” inte missvisande, på ungefär samma sätt som ”postmodernist” eller ”poststrukturalist” är det? Alla tre förminskar honom, reducerar honom till en viss tradition eller trend som hans tänkande inte riktigt passar in i. I förlängningen av den invändningen hade det kanske varit bättre – också med tanke på omfånget – att dela upp avhandlingen i två böcker, en *Monstrets idéhistoria* och en om *Deleuzes filosofi*. Ytterligare ett argument för

det är att i synnerhet den senare ”boken” – den längsta, mest ingående och initierade svenska Deleuze-studien hittills – nu riskerar att få färre läsare än den annars kunde ha fått.

Monstret och människan är en bok med sällsynt många sidor, i dubbel bemärkelse: den är relevant för den som är intresserad av för-sokratisk filosofi, 1500-talets medicinhistoria, Montaigne, humanismens historia, fransk 1900-talsfilosofi, posthumanistisk teori, Deleuze i allmänhet, filmteori och så vidare. Så vitt jag kan bedöma är Erikssons verk djupt imponerande vilken av dessa sidor man än väljer att fokusera. Samtidigt är denna ambitiösa mångsidighet avhandlingens akilleshäla: den vill så mycket och säger så mycket att det är svårt att skilja det primära från det sekundära, det centrala från det perifera. Det är ett problem man kan leva med, men risken är att avhandlingens alla lysande enskildheter inte kommer att få den uppmärksamhet de förtjänar eftersom de döljs bakom varandra.

Samtidigt finns det tillräckligt mycket text som går ut på att ge läsaren det han förväntas vilja ha – att det skrivs böcker som istället ger företräde åt sitt ämne är naturligtvis något att glädja sig åt, inte att beklaga. Erikssons avhandling är inte bara ett sällsynt imponerande lärdomsprov, utan också ett ytterst intressant försök att ”tänka annorlunda”, för att låna Erikssons egen formulering. På så vis är den en kombination av två sidor som inom humaniora oftast tenderar att utesluta varandra. *Monstret och människan* skulle vara en remarkabel bok om den hade skrivits av en senior forskare; att en doktorand har gjort det är smått sensationellt.

Anders Johansson

Ramism, rhetoric and reform

Jenny Ingemarsdotter: *Ramism, rhetoric and reform. An intellectual biography of Johan Skytte (1577–1645)*. Uppsala: Uppsala Studies in History of Ideas 42, 2011, 322 s. ISBN 978-91-554-8071-4, hft.

Jenny Ingemarsdotter ägnar sin avhandling åt en av den tidiga svenska stormaktstidens märkligaste gestalter. Johan Skytte gjorde en vacker politisk karriär från enkla förhållanden till att bli friherre och medlem av riksrådet, och en av dem som Gustaf II Adolf mest

förlitade sig på. Tvivelsutan är han värd en grundlig studie. Avhandlingen har med en vacker *alliteration* fått titeln *Ramism, rhetoric and reform*. Undertiteln berättar att det inte är fråga om en renodlad biografi; den genren lämpar sig inte längre för akademiska avhandlingar. Här sägs istället att det är fråga om en intellektuell biografi.

Det finns nu ingen självklar definition på vad som bör karakterisera en sådan annat än att dess tyngdpunkt rimligen ligger på en persons idéer och skrifter snarare än på hand-

lingar och dåd. I detta fallet möjliggör inriktningen en koncentration på sådana insatser som Ingemarsdotter ansett intressanta snarare än på kanske Skyttes viktigaste gärningar. Ty han var i första hand statsman och politiker. Nu kan dock författaren inkludera sådana delar av Skyttes politiska verksamhet som rörde utbildning och vilka hon anser kunna kopplas direkt till Skyttes filosofiska grundåskådning.

Av naturliga skäl ägnas därför en stor del av avhandlingen åt vad Ingemarsdotter hävdar är uttryck för Skyttes ramism. Därför kommer Skyttes ungdomsår särskilt i fokus. Under nästan ett decennium vistades han vid olika universitet och läroanstalter i tyska städer. Ingen bestrider att Skytte ständigt hyllade Ramus och dennes utbildningsidéer. Det är heller inte svårt att ta fasta på den betydelse retoriken hade inte bara för Skytte utan för hela den humanistiska och politiska kulturen. Titeln tredje ord, reform, motsvarar en väsentlig aspekt av Skyttes utbildningspolitiska gärning. Han ville åstadkomma förändring och förbättring. Däri var han möjlig ramist.

Det skall genast sägas att det är en välskriven och lärd avhandling, full av detaljer och små exkurser. Notapparaten har därför blivit omfattande och fylld med en del som hade kunnat flyttas upp i texten, annat hade kunnat utmönstras. Samtidigt måste det sägas att den intresserade läsaren har stor behållning av författarinnsans benägenhet att vara frikostig med uppgifter och inte minst med återgivande av texterna på originalspråk.

Avhandlingen är uppdelad i åtta kapitel varav det första är en introduktion med allt vad därtill hör och det sista är en omfattande konklusion. Däremellan har vi själva huvudframställningen. Ett av dessa kapitel ägnas en översiktlig presentation av Skyttes liv och karriär. Övriga fem utgör den substantiella kärnan i försöket att fastställa de viktigaste delarna av Skyttes tankevärd, produktion och politiska gärning inom vissa områden. Det är syftet med avhandlingen.

Men Ingemarsdotter säger sig också vilja undersöka den svenska pedagogiska reformverksamheten i allmänna drag under perioden. Vad hon avser med detta blir inte helt klart men det blir däremot längre fram tydligt att hon vill väva samman de pedagogiska reformerna med uttryck för gotisk patriotism. Hon återkommer vid flera tillfällen till tendenser till gotiska tankegångar. Bakom allt detta lig-

ger främst – men inte bara – Skyttes oration 1599 i Marburg om götarnas och svearnas forna militära tapperhet. Denna skulle senare bli föremål för flera omtryck och även översättningar och kom att nyttjas i den svenska utrikespolitiken. Med andra ord anser Ingemarsdotter att Skyttes ramism på något sätt och åtminstone i praktiken låtit sig väl förenas med de gotiska idéerna som ett slags ideologisk grundsyn.

Ingemarsdotter disponerar de fem kärnkapitlen i en stegvis utredning av vad Skytte avsåg med ordet *nytt*. Detta är förvisso ett kärnbegrepp hos honom men hade en framträdande plats i den dåtida humanistiska kunskapssynen i allmänhet. Det kom dock att särskilt förknippas med Ramus och dennes efterföljare. Därefter vill Ingemarsdotter bestämna vilka som Skytte mer specifikt tänkte på då han lanserade sina pedagogiska idéer och reformer – med ett modernt uttryck – målgruppen för hans bemödanden. Slutligen vill hon besvara frågan hur Skytte tänkte sig att allt vad han eftersträvade skulle kunna uppnås.

Det viktigaste källmaterialet för avhandlingen har varit Skyttes tryckta skrifter, vilka i många fall ursprungligen har varit orationer; det mesta från hans ungdomsår. Utöver detta och utbildningspolitiken vidrör Ingemarsdotter flyktigt vissa andra områden såsom Skyttes del i den politiska ambitionen att odla stadskulturen och handeln i riket vilket exempelvis kom till uttryck i grundandet av nya städer.

Detta utgör kärnan i den intellektuella biografien över Skytte. Det blir ändå framför allt Skyttes tryckta produktion som hamnar i fokus. Ingemarsdotter vill undersöka den svenske statsmannens idéföreställningar och teoretiska argument mot vad hon kallar en relevant kontext.

Ingen kunde i Skyttes samtid sväva i okunskhet om den uppskattning han hyste för den franske filosofen Petrus Ramus. Denne hade skaffat sig betydande uppmärksamhet först i Paris men snart också i stora delar av Europa genom att frondera mot den traditionella undervisningen och genom att i dess ställe utforma en effektiv, mindre tidskrävande, mer fruktbar eller nyttig och därmed mer attraktiv undervisning. Hans idéer var inte alldeles unika, andra hade varit inne på liknade tankebanor men hans program var mer konsekvent utfört och visade sig vara succéartat i en tid då enhetsstater bildades, byråkrati utvecklades och nya behov av utbildade ämbetsmän,

diplomater och liknande blev alltmer uppenbarade. Ingemarsdotter har särskilt låtit sig inspireras av James Skalniks rätt kortfattade men effektiva och tillspetsade biografi över Ramus, där just dennes omstörtande verksamhet särskilt lyfts fram.

Ingemarsdotter har två utgångspunkter som hon egentligen aldrig riktigt diskuterar eller motiverar. Skyttes huvudsakliga produktion hör till studieåren och det är notoriskt bevärligt med attribution av akademiska titlar vid denna tid. Ändå kan vi med tanke på Skyttes övriga och senare gärningar och formulerade åsikter utan vidare slå fast att Skytte i huvudsak anslöt sig till uppfattningar som de flesta ramister i norra Tyskland gav uttryck åt. Även om det är svårt att i detaljerna alltid fastställa graden och arten av Skyttes ramism är det inte kontroversiellt att anse honom för ramist åtminstone under studieåren. Viktigt för den fortsatta framställningen blir Ingemarsdotters andra antagande att de intryck Skytte fick under studieåren särskilt i Marburg skulle forma hans syn på det mesta. Delvis är detta något som Skytte själv bekräftar. Utan att det utvecklas närmare hävdar författaren således att det fanns en kontinuitet i dennes tankevärld och det motiverar därmed att så stor del av avhandlingen ägnas studieåren.

Man bör dock exempelvis vara försiktig att utan vidare ta Skyttes egna ord om sina tidiga studieår för sanning. Enligt honom själv hade han mött ramismen redan vid Stockholmskollegiet som han studerade vid i sina tidiga tonår. Främsta skälet till en viss skepsis är att han av utbildningspolitiska skäl hade anledning att faktiskt utmåla kollegiet som i vissa avseenden mycket bättre än det skolastiska mörker som han 1640 ansåg hota akademien i Uppsala. Även om vi inte har tillräckligt material från Skyttes politiska liv för att veta hur ramistisk han då var är det ändå uppenbart att han i huvudsak har bevarat sin övertygelse om det ramistiska programmets fördelar men han har också haft andra och politiska bevekelsegrunder.

Vid skildringen av Skyttes studieår betonar naturligt nog Ingemarsdotter influenserna från Ramus i den studiemiljö svensken vistades i. Här kan hon luta sig mot tämligen färsk forskning om Ramus och ramismen, inte minst Howard Hotsons arbete som på ett nytt sätt belyser den franske filosofens påverkan på undervisningen vid nyinrättade högre läroanstalter i Tyskland och i trakterna runt Östersjön.

Skalnik har i sin biografi särskilt framhållit detta drag som en väsentlig förklaring för den ramistiska pedagogikens framgångar. Ramus ville vidga studierna till nya grupper och då gällde det att hinna med studiekurserna på mycket kortare tid; så blev studierna billigare för studenterna. Här fanns enligt Skalnik tydliga visioner om att bredda kontaktytan mellan teori och praktik och även bredda utbildningen till nya grupper såsom hantverkare; kanske bör man betrakta det ramistiska intresset för matematik i ljuset av sådana reformsträvanden.

Ingemarsdotter fördjupar inte dessa tankegångar, kanske framför allt med tanke på den avgörande skillnaden mellan den omstörtande Parisprofessorn och den framträdande svenske statsmannen. Det skall dock sägas att hon i avhandlingens mest genomarbetade kapitel lyfter fram Skyttes berömda oration 1598 om mekanikens betydelse och företräden. Här finns ett ämne som direkt vidrörde två aspekter av Ramus insats: dennes intresse för matematiken och ambitionerna att sprida undervisningen till större sociala grupper, inte minst med betoning på praktik – i det avseendet var onekligen mekaniken särskilt lämplig. I den möttes teori och praktik med nödvändighet.

Ingemarsdotter kan visa att den undervisning Skytte själv hade fått i matematik och mekanik höll hög nivå; att döma av hans långa oration och andra arbeten var han väl förtrogen med samtidens diskussioner. Frågan är om inte mekanikens storhet i Skyttes ögon just var att den överträffade naturen, något som emellertid i sig var problematiskt ur ramistisk synvinkel. En av hörnpelarna i den ramistiska vetenskapsuppfattningen var att alla vetenskaper skulle utgå från naturen. Just ifråga om mekaniken blev detta problematiskt men öppnade också nya möjligheter. Ingemarsdotter bryter i detta kapitel från sin lärda men samtidigt försiktiga framställning och tar ut svängarna. Det gör att på denna punkt blir Skyttes position och insats mer åskådliggjord och grundligare utvecklad.

Överlag är Ingemarsdotter sparsam med uppgifter om Skyttes övriga politiska gärning liksom om övriga politiska, militära och ekonomiska omständigheter men helt saknas inte den samhälleliga och politiska kontexten. Därför kan heller inte hertig Carls betydelse för Skyttes karriär ignoreras. Det var han som huvudsakligen finansierade dennes studier. Hade slaget vid Stångebro gått fel hade Skyttes

framtid sannolikt blivit en helt annan, om han alls hade fått behålla huvudet.

Ingemarsdotter understryker med rätta hur starkt Skytte framhävde nyttoaspekten i allmänhet. Helt riktigt lyfter hon fram att Skytte i likhet med vad redan Ramus hade gjort betonade att också de ofrälse – som han själv – borde studera och förkovra sig. Men Skytte framhöll även vikten av att adelsynglingarna studerade. Här är det genomgående fråga om att fästa uppmärksamheten på studiers värde i största allmänhet. Denna generella accentuering av nyttan av studier överensstämmer som en rad forskare har visat med den framväxande enhetsstatens ökade behov. Om denna viktiga kontext är författaren dock tämligen översiktlig.

Istället ägnar hon som redan antytt större uppmärksamhet åt Skyttes götiska tankegångar, detta trots att dessa egentligen främst kom till uttryck i ett enda tal. Ingemarsdotter kopplar samman den pågående politiska förändringen av det svenska riket med denna ideologiska upprustning (som senare blev mer uppenbar) och i ljuset av detta blir enligt henne därmed Skyttes tal och den götiska tematiken viktiga. Skytte medverkade med andra ord i ett slags polemik med andra nationer där de götiska idéerna blir viktiga argument för att hävda svearnas och götarnas enorma kvaliteter. Visserligen måste Skytte medge att kungarnas position i Sverige inte riktigt var i paritet med de krigiska bedrifterna men det föranledde honom att vända sig till Carl med en uppmaning att också inom kulturens område göra riket till en stormakt i alla avseenden.

Ingemarsdotter ägnar två kapitel åt Skyttes utbildningspolitiska verksamhet som ingalunda inskränkte sig enbart till hans gärning som universitetskansler. Viktig för henne är naturligtvis frågan i vad mån Skyttes egen ramistiska utbildning har fått påtagligt genomslag i hans politik. I avhandlingen hävdar hon med eftertryck att ramismen verkligen påverkade Skytte i hans uppfostran av både prinsen och Gustaf Adolfs syster Maria Elisabeth. Vad beträffar undervisningen av den blivande kungen tvingas hon dock konstatera att tyngdpunkten i undervisningen ändå låg på politik, historia och juridik, vilket väl strängt taget var vad man kunde förvänta sig men som samtidigt hade föga stöd i det ramistiska utbildningsprogrammet. Hon försöker dock hävda att Skyttes betonande av furstens behov av

matematiska kunskaper kunde vara ett uttryck för hans ramism. Huruvida man bör anse att Skyttes intresse för att utbilda även kvinnor kunde vara en konsekvens av hans ramism är emellertid ytterst osäkert och borde ha underbyggts med fler argument.

Till de mer intressanta inslagen i Ingemarsdotters avhandling hör partiet där hon hävdar att Skyttes engagemang för utbildningens nytta inte endast hade relevans för statens behov av utbildade. Åtminstone vill hon tolka Skyttes intresse också för den lägre skolan som ett uttryck för en uppfattning att studierna i sig var nyttiga även för individen. 1620 hade Skytte av kungen fått uppdraget att kartlägga rikets nordliga områden för att inventera landets mer okända delar men även för att komma med förslag till allehanda åtgärder som grundläggning av nya städer och skolor. Senare resulterade hans inventering i förslag som ökade den praktiska användningen av matematiska kunskaper i lantmäteri och liknande. Allt detta hade uppenbar nytta för riket. Men Ingemarsdotter är också inne på sådan utbildning som den av samerna i Lycksele vilken knappast enkelt kan beskrivas och karakteriseras på detta sätt utan hade snarare en – låt oss kalla det – mer allmän humanistisk grund, alltså en övertygelse om att utbildning danar och disciplinerar människan.

Ingemarsdotter hävdar att det var två drag som särdeles karakteriserade Skytte som ramist: hans ständiga accentuering av en effektiv och nyttoinriktad undervisning och hans intresse för matematiken och dess underarter, inte minst mekaniken. Visserligen räknar hon inte bort Skyttes ofta demonstrerade intresse för de typiska humanistiska färdigheterna och kunskaperna men dessa ges mindre framträdande plats i hennes framställning. Även om hon i avhandlingen i begränsad utsträckning ägnar sig åt den politiska kontexten markerar hon ändå tydligt att Skyttes intellektuella profil måste förstås i ljuset av den politiska förändringen då statens behov av utbildade ämbetsmän blev påtagligt och påträngande. Hon betonar dessutom hur Skytte precis som tidigare Ramus hade yppat stark preferens för ett samhälle präglat av meritokrati. Det är ett tema som man gärna velat läsa mer om men utrymmet och tiden tvingar författarinnan här som i många andra fall att låta intressanta frågor förbli outvecklade.

Man kan onekligen fråga sig hur rimligt det är att skriva en intellektuell biografi över en

person som knappast svarar särskilt väl mot någon av alla tänkbara definitioner av "intellektuell". Tvivelsutan var Skytte ytterst välutbildad, hans latin var omvitnat gott, han hade rykte om sig att vara en välutbildad och han försvarade ihärdigt välsignelsen av studier. Så långt är allt gott och väl. Till detta kommer naturligtvis att han i stora delar kunde genomföra sin grundläggande uppfattning som utbildningspolitiker. Men man kan inte rimligen hävda att ens en liten del av hans verksamhet präglades av intellektuella intressen. Han hade såvitt vi vet inte några ambitioner att parallellt med sitt aktiva, politiska liv upprätthålla ett författarskap. Under studieåren medverkade han naturligtvis i det akademiska livet med en del obligatoriska alster och dessutom en del orationer, bland vilka hans prisande av mekanikens förtjänster inte minst genom sitt omfång intar en särställning. Väl hemkommen skrev han ett slags furstespegel men därefter ägnade han sig endast åt praktisk välutbildning, brevskrivning och politik.

Ingemardotters text präglas av en motvilja att diskutera val och att ta tydlig ställning. Det är uppenbart då hon presenterar forskningsläget. Ingen tvekan kan råda om att hon satt sig in i det mesta av relevans såväl vad beträffar Ramus som Skytte; hon har dock förbisett en del relativt färskartade artiklar om särskilt Skytte. Ändå får läsaren inte en känsla av att hon verkligen anknyter till den övriga forskningen. Hon har talrika och fylliga hänvisningar i noterna men hennes framställning ger inte sken av att i frågeställningarna relatera till forskningsläget. Att uppvisa lärdom och demonstrera att man har läst de viktiga verken är väl gott och väl, men man måste också försöka förhålla sig till dessa. Man får nu ett intryck att hon här och där förvisso har tagit intryck av Skalknik och andra men ibland kanske inte om hon når längre än dessa eller om hon kommer fram till avvikande uppfattningar.

Även om det är föga kontroversiellt att påstå att Skytte ständigt anknyt till Ramus och att han ibland direkt hävdade sig företräda en likartad uppfattning så att man med hygglig precision kan påstå att Skytte var ramist, återstår ändå att komma fram till i vilka avseenden ramismen verkligen påverkade honom som politiker. Kort sagt, i vilka avseenden var han ramist och eventuellt, i vilka var han det inte? För att kunna utreda en sådan fråga måste man utgå ifrån forskningen om ramismen och pröva hur Skytte förhöll sig till alla de ingre-

dienser och aspekter som forskningen anser höra till ramismen. I huvudsak undviker Ingemardotter att göra detta.

Det går visserligen av hennes framställning att vaska fram vissa moment som hon anser essentiella för Skyttes ramism, särskilt hans intresse för matematiken och hans betoning av nyttan och effektiviteten. Hennes uppgift har heller inte varit alldeles lätt med tanke på att Skyttes huvudsakliga teoretiska arbeten inte alls kronologiskt hänger samman med hans gärningar som statsman. Det hade emellertid varit förtjänstfullt om hon inte glidit undan problemet och ersatt alla invändningar och frågor med långa och i och för sig intressanta noter.

På motsvarande sätt undviker hon att brottas med frågan om relationen mellan den ramistiska eller teoretiska Skytte och den politiska. Visserligen upprepar hon ofta behovet att förstå Skyttes ramism mot bakgrund av en relevant kontext men i praktiken glider hon också där undan problemen. Ty huvudsaken av Skyttes explicita ramism hör till den tyska perioden och där lämnar Ingemardotter tämligen sparsamt med information. Då Skytte som tonåring och tämligen recentior student försvarade en dissertation där Daniel Cramer angreps berodde detta naturligtvis inte på att han själv hade engagerat sig i saken och läst och förstått den lärde Cramer som då var synnerligen ifrågasatt eftersom han just hade introducerat metafysiken och därmed skolastiken inom lutherdomen. Men ändå är dissertationen intressant eftersom Skytte självklart av sina lärare bringats till insikt vari det djupt problematiska med Cramers aristotelism låg. Händelsen är dessutom symbolisk däri att denna strid som endast ytligt påminde om Ramus angrepp på den skolastiske Aristoteles senare skulle bli kyrkopolitiskt viktig för Skytte. Som politiker försökte han förhindra importen av den lutherska skolastiken i lärosalarna som ett hot mot statens inflytande över utbildningen; det blev med andra ord viktigt att förhindra kyrkan och prästeståndet att återfå sin medeltida politiska position i riket. Det skulle här kunna finnas möjlighet till en fördjupad undersökning av den roll ramismen här eventuellt spelade i den tyska miljön där Skytte vistades.

Nu ligger tyngdpunkten kronologiskt inte på den period då Skytte var som mest aktiv ramist utan istället av många skäl på dennes resterande liv då han istället var aktiv statsman

med föga utrymme och intresse för egna filosofiska skrivelser.

Ändå bör sägas att Ingemarsdotters intellektuella biografi över Skytte sina brister till trots innehåller många värdefulla utredningar,

därtill skriven på ett språk som möjliggör för en bred internationell publik att förstå den betydelse som Skytte hade.

Erland Sellberg

Mellan nation och omvärld

Henrik Brissman: *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft*. Ugglan, Minervaserien 15. Lund: Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, 2010. 502 s. ISBN 978-91-979095-0-1.

Frågor rörande den svenska forskningens internationalisering, organisering och finansiering har stått högt upp på den forskningspolitiska agendan under de senaste decennierna. När Henrik Brissman i sin avhandling *Mellan nation och omvärld* ger sig i kast med att idéhistoriskt belysa dessa frågor under 1900-talets första hälft är detta därför ett ämne som känns både aktuellt och relevant. Resultatet har blivit en omfångsrik studie, på inte mindre än 500 sidor, som griper över ett ovanligt brett område. Avhandlingen behandlar således inte enbart *ett* vetenskapsområde eller *en* disciplins historia, utan svensk vetenskap i bred bemärkelse – inklusive teknisk, medicinsk, samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning – samt dess internationella relationer, i både retorik och praktik, under ett halvsekel.

Den ämnesmässiga bredden och det långa tidsperspektivet motiveras av författarens syfte och övergripande frågeställningar, vilka omfattar både en områdekomparativ ansats och ambitionen att urskilja förändringar över tid. Det mer specifika syftet formuleras som ”att belysa, diskutera och analysera svenska vetenskapliga relationer med omvärlden under perioden 1900–1950 samt svenska uppfattningar om vetenskap och dess finansiering som en nationell och/eller internationell angelägenhet” (12). Detta syfte bryts ned och preciseras i avhandlingens två övergripande frågeställningar: ”Vilka uppfattningar manifesterades av svenska forskare om internationell vetenskaplig organisering och finansiering contra nationell lojalitet och åtaganden under 1900-talets första hälft?” respektive ”Vilka förändringar i de svenska vetenskapliga internationella

relationsmönstren kan vi fånga genom studiet av några svenska vetenskapliga organisationer under 1900-talets första hälft?” (13)

För att genomföra undersökningen tar författaren, som frågeställningarna antyder, fasta på ett antal vetenskapliga organisationer. Undersökningens fokus ligger med andra ord inte så mycket på enskilda forskare, deras kontakter och nätverk, och inte heller så mycket på vetenskapens innehåll eller på faktiska internationella forskningssamarbeten, utan mer på de vetenskapliga organisationernas roller och funktioner i detta sammanhang. Författaren utgår i det avseendet från tre olika typer av vetenskapliga organisationer: ”gränsorganisationer”, ”professionella organisationer” respektive ”vetenskapliga forskningsråd”. På så sätt utvecklar författaren en egen organisationstypologi vilken, tillsammans med de fyra vetenskapsområden som behandlas, bildar ett slags matris med olika typer av organisationer inom olika vetenskapsområden. Mer konkret är det fem vetenskapliga organisationer som undersöks: *en* gränsorganisation, *en* professionell organisation samt *tre* forskningsråd. De fem organisationerna är: Ingenjörsvetenskapsakademien (IVA), Svenska Läkaresällskapet (SLS), Medicinska forskningsrådet (MFR), Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (SFR) och Humanistiska fonden (HF). De fem organisationerna ägnas varsina fallstudier, vilka tillsammans kan sägas utgöra avhandlingens empiriska kärna.

Ett flertal olika typer av källmaterial har kommit till användning: organisationshistoriker, samtida press- och tidskriftsmaterial, offentligt tryck och statligt utredningsmaterial, protokoll- och arkivmaterial samt privata brevsamlingar. Särskilt organisationshistorikerna problematiseras i källkritiskt och historiografiskt avseende. Därtill baseras avhandlingen, på grund av sin generaliserande och syntetiserande ambition, på en ovanligt omfattande sekundärlitteratur.

Avhandlingen i stort är uppplagd i tre delar. Den första delen består utöver inlednings-

kapitlet av två längre översiktskapitel, vilka tillsammans målar upp en bred bakgrundsbild av den samtida internationella respektive inhemska utvecklingen. Den andra delen utgörs av de fem empiriska fallstudierna. Den tredje och sista delen utgörs av ett avslutande sammanfattande kapitel.

I det första bakgrundskapitlet, "Internationell vetenskap: Retorik och praktik", skildrar författaren med breda penseldrag den internationella vetenskapens villkor under perioden, med fokus på Tyskland, England och USA, samt framväxten av internationella vetenskapliga organisationer. Ett centralt tema i kapitlet är "vetenskap och krig", där en övergripande poäng är att många av de inter- och transnationella organisationer som bildades under perioden – såsom *International Research Council* (IRC, 1918), *International Council of Scientific Unions* (ICSU, 1931) och FN:s organ för bland annat vetenskapliga frågor, *UNESCO* (1945) – tillkom som ett direkt resultat av, eller i nära anslutning till, erfarenheterna från de båda världskrigen.

I det andra bakgrundskapitlet, "Sverige: Mellan nationalism och internationalism", förskjuts fokus från den internationella scenen till den inhemska forskningspolitiska arenan. En viktig poäng i det avseendet är att författaren vill uppmärksamma den mer allmänna kulturdebatten som ett förbisett forum för samtidens forskningspolitiska samtal. Här argumenterar författaren för att det fanns ett relativt brett samförstånd kring vetenskapens produktiva roll i samhällsutvecklingen, vilket samtidigt gjorde de klassiska vetenskapsteoretiska frågorna om dels relationen mellan vetenskap och politik, dels forskningens frihet, till centrala och återkommande teman. Ett annat övergripande – och för hela avhandlingen centralt – argument är att många svenska forskares blickar redan under mellankrigsperioden riktades mot utvecklingen i England och USA.

I den andra delens första kapitel, fallstudien om Ingenjörsvetenskapsakademien, visar författaren hur IVA under perioden 1919–50 fungerade som en kunskapsmäklare gränsorganisation genom att upparbeta samarbetsytorna gentemot industrin, den politiska sfären och allmänheten. Samtidigt bidrog IVA:s företrädare, främst Axel Enström och Edy Velander, under sina frekventa utlandsresor som outtröttliga ambassadörer för svensk teknisk forskning, till att vidga IVA:s internationella

kontaktytor såväl söderut med Tyskland som västerut med USA.

I den andra fallstudien, om Svenska Läkaresällskapet, får vi se dels på vilka sätt SLS under perioden 1918–50 verkade som en professionell organisation med syfte att stärka läkarnas och den medicinska vetenskapens samhällsroll, dels att de internationella kontaktnäten även i detta fall sträckte sig både söderut och västerut, men också att det uppstod en intern konflikt där de mer uttalat tyskorienterade sympatisörerna efterhand hamnade i minoritet och tystnade.

I den tredje fallstudien, om Medicinska forskningsrådet, skildras hur MFR, grundat under periodens slutskede 1946, delvis i likhet med det första forskningsrådet, Tekniska Forskningsrådet (TFR, 1942), framför allt influerades av anglosachsiska förebilder, i MFR:s fall främst det brittiska *Medical Research Council* (MRC) och den medicinska utvecklingen i USA.

I den fjärde fallstudien, om Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (SFR, 1948) eller Statens råd för samhällsforskning, som det döptes om till 1954, poängterar författaren att tillkomsten av SFR med dess många olika turer, än mer tydligt, och i likhet med den mellankrigstida svenska social- och samhällsvetenskapliga forskningen i stort, var orienterat mot USA.

I den femte och sista fallstudien, om Humanistiska fonden, får vi lära oss att HF, vilken tillkom 1927 som ett resultat av Vitterhetsakademiens ansträngningar och som sedan kvarstod under dess förvaltning till och med bildandet av Statens humanistiska forskningsråd (HFR 1959), skilde sig från de övriga studerade vetenskapliga organisationerna genom dess forskningspolitiskt betydligt mer defensiva roll, exempelvis i frågor rörande vetenskapens samhällsnytta och genom dess mer renodlat nationella orientering, och inte alls uppfattades som en lika självklar drivkraft som övriga vetenskapsområden i det framväxande välfärdssamhället.

I det avslutande och sammanfattande kapitlet, vilket alltså sammanfaller med del 3, knyts påsen ihop. De två övergripande frågeställningarna – om den svenska vetenskapens internationella relationer och dessas förändring över tid – rekapituleras. Två mer generella slutsatser dras. Den första slutsatsen är att "internationalism" och "nationalism" inte bör ses som varandras motsatser, där det ena

mekaniskt ökade eller minskade på det andras bekostnad. I det avseendet argumenterar författaren för att internationalismen i dess idealistiska tappning fick sig en rejäl törn i och med första världskriget. De internationella samarbeten som kom till stånd under den studerade perioden var istället oftast pragmatiskt motiverade av konkreta behov av samordning och den egna vetenskapens, i regel nationellt inramade, samhällsnytta. ”Ingen internationalism utan nationer”, är det flera gånger upprepade uttryck som sammanfattar denna iakttagelse (10, 45 och 407).

Den andra, likaledes genomgående upprepade, slutsatsen gäller frågan om den allmänna omorienteringen av svensk vetenskap från den tyska kultursfären under periodens inledning mot den amerikanska forskningen under periodens slut. I det avseendet argumenterar författaren, mot bakgrund av de fem fallstudierna och de två inledande översiktskapitlen, för att denna omsvängning inte bör tolkas som ett direkt resultat av andra världskriget, utan snarare bör ses i ett bredare och mer komplext kulturellt, socialt och ekonomiskt sammanhang, enligt vilket de svensk-amerikanska relationerna hade grundlagts redan under melankriksperioden. Detta betyder, sammanfattar författaren, ”att andra världskriget som en historisk händelse bör nedtonas för förståelsen för svensk vetenskaps internationella orientering” (413).

*

Som framgått är Henrik Brissmans avhandling en både omfattande och innehållsrik bok med många förtjänster. Till de sistnämnda hör inte minst studiens breda grepp. Att ta sig an fem olika vetenskapliga organisationer inom fyra olika vetenskapsområden, i syfte att studera den erkänt komplexa relationen mellan vetenskapen och dess omgivande samhälle, med fokus på den svenska vetenskapens internationella relationer, i retorik och praktik, under ett helt halvsekel, är en uppgift som helt säkert skulle avskräcka de flesta. Ämnet skulle utan problem kunna ägnas flera avhandlingar, inte minst eftersom det förutsätter en ovanligt bred inläsning av författaren. Det är således en i flera avseenden lärd avhandling vi har att göra med.

Samtidigt kan man konstatera att just den breda ansatsen tydliggör behovet av ett väl specificerat huvudfokus. I det avseendet läm-

nar emellertid formuleringarna av både syftet och de två övergripande frågeställningarna, liksom avhandlingens långa undertitel, en del övrigt att önska. Dessa är relativt mångordiga och uppräknande till sin karaktär, och ändå onödigt oprecisa när det gäller avhandlingens analytiska fokus och tyngdpunkter. Jag menar att man kan urskilja åtminstone tre olika bärande teman i avhandlingen – vilka alla finns med som ledord i titeln, syftet och frågeställningarna – nämligen det internationella temat, det organisatoriska (och områdeskomparativa) temat samt det forskningsfinansiella temat. När det gäller avvägningen mellan dessa tre teman lämnas emellertid onödigt stort tolkningsutrymme åt läsaren. På den direkta frågan om vilket av dessa teman som författaren själv anser vara mest centralt framkom vid disputationen att det är det förstnämnda temat, om den svenska vetenskapens internationella relationer, medan de två övriga teman bör ses som underordnade. Detta klagörande hade med fördel kunnat inarbetas i avhandlingen.

Samtidigt kan man konstatera att de internationella aspekterna ändå förblir relativt nedtonade i de empiriska fallstudierna. Visserligen skildras den internationella utvecklingen väl i det första bakgrundskapitlet. Men i de fem fallstudierna studeras de enskilda vetenskapliga organisationernas historia i huvudsak utifrån ett ganska traditionellt, nationellt inramat perspektiv. Detta har delvis sin förklaring i att de studerade organisationernas uppdrag bestod i att verka i ett företrädesvis nationellt definierat sammanhang. Ändå var det förstås så att de inte var blinda för den internationella utvecklingen. Tvärtom visar författaren och gör en poäng av förekomsten av olika internationella organisatoriska förebilder, studieresornas riktning och de internationella ledamöternas härkomst. Men inte desto mindre kan man konstatera att dessa internationella relationer huvudsakligen dokumenteras indirekt, via de fem ganska tydligt nationellt orienterade vetenskapliga organisationerna. En kritisk reflexion är därför att avhandlingens övergripande tes om den ”idealistiska internationalismens” relativa obetydlighet under den studerade perioden (405) sannolikt åtminstone delvis sammanhänger just med valet av de fem vetenskapliga organisationerna. Annorlunda uttryckt menar jag att det förefaller troligt att en studie som hade uppmärksammat andra, mer explicit interna-

tionellt syftande vetenskapliga organisationer eller, låt säga, den internationella fredsrörelsens formering i kölvattnet av första världskriget, där även svenska forskare och intellektuella var delaktiga, hade resulterat i en delvis annan bild av den svenska vetenskapens internationella relationer under perioden.

En andra övergripande synpunkt gäller just valet av de fem vetenskapliga organisationerna. Det skall påpekas att författaren understryker att han inte har för avsikt att ge en heltäckande bild av svensk vetenskaps internationella organisationer utan att han med hjälp av dessa fem organisationer vill erbjuda en "provkarta" (21). Inte desto mindre dröjer sig frågan kvar hos läsaren: varför just dessa organisationer? De fem organisationerna representerar fyra – inte fem – olika vetenskapsområden: teknisk, medicinsk, samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Två av organisationerna, SLS och MFR, är således verksamma på det medicinska området, men ingen på exempelvis det naturvetenskapliga området. Just frånvaron av Kungliga Vetenskapsakademien (KVA), som annars hade varit en given kandidat med tanke på dess uttalat internationella betydelse, kommenteras i inledningen med att denna dels är "en allt för bred organisation för att rymmas inom ramen för mitt syfte", dels "i så hög grad redan har blivit utforskad" (21). Det kan låta som två goda skäl. Men detsamma måste samtidigt sägas gälla dess yngre tekniska motsvarighet IVA, vars historia blivit föremål för eller berörts av flera idéhistoriska studier. Samtidigt är det otydligt i vilken mening KVA:s 1900-talshistoria verkligen kan anses utforskad. Utöver Sten Lindroths tvåbandsverk, som begränsar sig till perioden fram till 1818 (1967), märks framför allt Tore Frängsmyrs redigerade volym *Science in Sweden* (1989). Ingen av uppsatserna i den sistnämnda volymen behandlar dock det internationella temat mer systematiskt. På motsvarande sätt lämnas man som läsare en aning undrande varför författaren valt att studera tre forskningsråd men bara en så kallad gränsorganisation och en professionell organisation? En annan, nära till hands liggande, möjlighet hade varit att i det tekniska forskningsområdets fall snarare fokusera på tillkomsten av Tekniska forskningsrådet (1942) – på motsvarande sätt som fallstudien om Samhällsvetenskapliga forskningsrådet i stor utsträckning kan sägas handla om dess förhistoria – samt att integrera fallstudien

om SLS med kapitlet om MFR. I så fall hade detta erbjudit en mer symmetrisk undersökningsdesign och därmed en stabilare grund för områdeskomparativa resonemang.

En tredje övergripande diskussionspunkt rör avhandlingens begreppsliga och teoretiska inramning. I huvudsak är dessa synpunkter centrerade till författarens tredelade organisationstypologi. Som redan framgått lägger författaren förhållandevis stor vikt vid distinktionen mellan de tre olika typerna av vetenskapliga organisationer – "gränsorganisationer", "professionella organisationer" och "forskningsråd" – vilka är hämtade från STS-forskningen, professionsforskningen respektive tidigare forskning om forskningspolitikens historia. Det framstår som både relevant och adekvat att knyta an till dessa begrepp och forskningsområden. Däremot anser jag att den specifika typologi som författaren ställer upp samt det sätt på vilket den används reser en del frågor. Även om de tre organisationstyperna introduceras utförligt i inledningen förblir det i teoretiskt avseende förhållandevis oklart hur de förhåller sig till varandra. Det nämns också att de tre organisationstyperna inte är "ekvivalenta med varandra" (25) och att de fem organisationerna är "både heterogena och spretiga" (419). Av framställningen verkar det som att en professionell organisation som SLS kunde fungera "mäklande" som en gränsorganisation (exempelvis 264) och, tvärtom, att en gränsorganisation som IVA kan sägas ha tjänat det professionella intresset hos den svenska ingenjörskåren (149). Men vad är det i så fall som skiljer en gränsorganisation från en professionell organisation? Här menar jag att det kan uppstå ett problem, ett slags cirkelresonemang, om man i förväg definierar och kategoriserar de fem organisationerna som gränsorganisationer, professionella organisationer respektive forskningsråd – och därmed tillskriver dem en viss uppsättning funktioner på förhand. Jag menar att det troligen hade blivit mer historiskt givande att istället använda organisationstypologin som ett analytiskt raster för att besvara den empiriska frågan: I vilken utsträckning fungerade de fem vetenskapliga organisationerna under det studerade perioden som mäklande gränsorganisationer, professionella intresseorganisationer respektive rådgivande och forskningsfinansierande organisationer? När författaren i den avslutande diskussionen (422) därtill för in sex nya typer av organisatoriska funktioner – utan att koppla

dessa till den övergripande organisationstypologin – förstärker detta intrycket att avhandlingen hade tjänat på ett mer genomarbetat begreppsligt ramverk.

Det har redan kommenterats att ett av avhandlingens viktigaste bidrag ligger i studiens syntetiska karaktär. I den inledande forskningsöversikten framhåller författaren just detta motiv, att den befintliga forskningen på området i regel varit disciplin-, organisations- eller individorienterad och att ”[m]er övergripande arbeten om svenska internationella vetenskapliga relationer saknas” (58). Denna beskrivning förefaller i det stora hela korrekt. Men det finns undantag. Ett sådant är Sverker Sörlins *De lärdas republik* (1994) vilken behandlar just frågor om vetenskapens internationella och transnationella tendenser och delvis kommer fram till liknande slutsatser: att omorienteringen av svensk vetenskap från Tyskland till USA inte bör ses som ett direkt resultat av andra världskriget utan inom ramen för en bredare kulturell, social och ekonomisk kontext där den amerikanska dominansen hade grundlagts redan tidigare. Sörlins studie refereras visserligen, men då på en relativt undanskynd plats (i det andra bakgrundskapitlet) och inte i forskningsöversikten eller i anslutning till slutdiskussionen. Här menar jag i korthet att en mer explicit diskussion kring nyanskillnaderna mellan Brissmans och Sörlins slutsatser hade kunnat bidra till att spetsa till avhandlingens resultat.

Avslutningsvis några korta kommentarer rörande disposition, formalia och akribi. Avhandlingens struktur är i det stora hela klar och tydlig med tre delar. Som läsare hade man dock varit hjälpt av att den kapitelnumrering som åberopas i innehållsöversikten i inledningen (23–24) även funnits utskrivna i innehållsförteckningen och i kapitelrubrikerna. I formaliahänseende finns en del övrigt att önska. I appendix-delen vittnar exempelvis samtliga sex bilagor om att det gått lite för snabbt vid slutredigeringen. Detta är särskilt tydligt i Appendix 5, som upprepar ett och samma långa textstycke inte mindre än tre

gånger (463–464). Felaktiga citeringar av brev och samtida tidskriftsartiklar finns det tyvärr allt för gott om, även om dessa i inget fall ger upphov till missförstånd eller annorlunda innebörder. Käll- och litteraturförteckningen borde ha korrekturlästs ytterligare en gång, särskilt då den inledande förteckningen över tryckta källor. Ett avslutande plus är den utförliga personförteckningen, som väl fyller sin funktion i denna studie med sitt rika persongalleri.

★

Mitt sammanfattande slutomdöme är att Henrik Brissmans avhandling *Mellan nation och omvärld* är en ovanligt omfattande studie som griper över ett ovanligt brett område. Till dess förtjänster hör just den breda ansatsen, vilken gör det möjligt att hantera de mer generella frågor om det svenska vetenskaps-samhällets internationella orientering och dess förändring över tid som står i studiens fokus. Studiens syntetiska karaktär utgör samtidigt ett viktigt bidrag, i och med att mer övergripande studier av svensk vetenskaps internationella relationer – om inte saknats helt – har varit fåtaliga.

Samtidigt öppnar den breda ansatsen upp för kritiska synpunkter. En sådan från min sida har gällt den något otydliga prioriteringen mellan studiens tre övergripande teman. En annan fråga har gällt urvalet – och framför allt den bristande motiveringen – av de fem vetenskapliga organisationerna. En tredje synpunkt, slutligen, har gällt den tredelade organisations-typologin och några tillhörande begreppsli-ga oklarheter. Samtidigt understryker författaren att ambitionen inte har varit att systematisk och uttömmande belysa svensk vetenskaps internationella relationer i dess helhet, utan snarare att erbjuda en provkarta med några organisatoriska exempel ”för att bidra med ett eller flera svar på dessa frågor” (21). Den målsättningen har Henrik Brissman uppnått med sin avhandling.

Per Wisselgren